

Bakalářská práce

Sebehodnocení klientů terénního programu ve vztahu k vlastní kulturní identitě

Studijní program:

B7508 Sociální práce

Studijní obor:

Sociální práce a penitenciární péče

Autor práce:

Romana Pacáková

Vedoucí práce:

PhDr. Kateřina Thelenová, Ph.D.

Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky

Liberec 2023

Zadání bakalářské práce

Sebehodnocení klientů terénního programu ve vztahu k vlastní kulturní identitě

<i>Jméno a příjmení:</i>	Romana Pacáková
<i>Osobní číslo:</i>	P19000664
<i>Studijní program:</i>	B7508 Sociální práce
<i>Studijní obor:</i>	Sociální práce a penitenciární péče
<i>Zadávající katedra:</i>	Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky
<i>Akademický rok:</i>	2020/2021

Zásady pro vypracování:

Cíl bakalářské práce: Objasnit, k jaké kulturní identitě se vztahují klienti terénního programu a popsat význam tohoto sebehodnocení pro realizaci terénní služby.

Požadavky: Formulace teoretických východisek, příprava průzkumu, sběr dat, interpretace a vyhodnocení dat, formulace závěrů.

Metody: Dotazování (dotazník, rozhovor), rešerše odborné literatury.

Při zpracování bakalářské práce budu postupovat v souladu s pokyny vedoucí práce.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování práce:

tištěná/elektronická

Jazyk práce:

Čeština

Seznam odborné literatury:

BUDILOVÁ, L., JAKOUBEK, M., 2009. Cikánské skupiny a jejich sociální organizace. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 978-80-7325-178-9.

HIRT, T., JAKOUBEK, M., 2004. Romové: kulturologické etudy. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. ISBN 80-86473-83-X.

HORÁKOVÁ, H., 2012. Kultura jako všelék? Kritika soudobých přístupů. Praha: SLON. ISBN 978-80-7419-103-9.

KOŠŤÁLOVÁ, P., 2012. Stereotypní obrazy a etnické mýt: Kulturní identita Arménie. Praha: SLON. ISBN 978-80-7419-093-3.

MOREE, D., 2015. Základy interkulturního soužití. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0915-7.

NEČAS, C., 1999. Romové v České republice včera a dnes. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80-7067-952-2.

ŠÍŠKOVÁ, T., 2008. Výchova k toleranci a proti rasismu. 2. aktual. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-182-2.

Vedoucí práce:

PhDr. Kateřina Thelenová, Ph.D.

Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky

Datum zadání práce:

20. dubna 2021

Předpokládaný termín odevzdání: 30. dubna 2022

L.S.

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

PhDr. Pavel Kliment, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 11. června 2021

Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Jsem si vědoma toho, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitu v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Současně čestně prohlašuji, že text elektronické podoby práce vložený do IS/STAG se shoduje s textem tištěné podoby práce.

Beru na vědomí, že má bakalářská práce bude zveřejněna Technickou univerzitou v Liberci v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

Jsem si vědoma následků, které podle zákona o vysokých školách mohou vyplývat z porušení tohoto prohlášení.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Kateřině Thelenové, Ph.D. za odborné vedení, cenné rady a trpělivost při vypracování bakalářské práce. Děkuji také klientům terénního programu, kteří poskytli své výpovědi pro potřeby výzkumu.

Anotace

Bakalářská práce se zaměřuje na popis procesu konstrukce kulturní identity klientů terénního programu pro osoby ohrožené drogou. Práce si klade za cíl zjistit, jaké je sebehodnocení klientů ve vztahu k vlastní kulturní identitě a jaký mají tato zjištění význam pro poskytování terénního programu. Práce není členěna běžným způsobem, tedy na část teoretickou a praktickou, ale obě tyto části se prolínají. Struktura bakalářské práce vychází z procesu výzkumu, nejprve jsou uvedeny kategorie významné pro konstrukci kulturní identity respondentů a jejich propojení s odbornými zdroji, další kapitola se věnuje metodice terénního programu a na závěr jsou uvedena možná opatření, sestavena na základě zjištěných poznatků. K jejich zjištění byla použita metoda kvalitativního výzkumu, provedena formou polostrukturovaných rozhovorů a následného otevřeného kódování. Hlavní zjištění vyplývající z bakalářské práce se týká procesu konstrukce kulturní identity klientů terénního programu, konkrétně individuality tohoto procesu, vlivů, které na něj působí, a také významu získaných poznatků pro poskytování služeb terénního programu.

Klíčová slova

Sociální konstrukce reality, kulturní identita, terénní sociální práce, lidé se závislostí

Abstract

This bachelor thesis describes the cultural identity construction process among field social work clients. The thesis aims to find the field social work clients' self-assessments concerning their cultural identity and the importance of these for the field social work programme. The bachelor thesis is not traditionally structured into theoretical and empirical parts, but both join together.

The bachelor thesis structure is based on the research process; the first part presents the categories relevant to the construction of the respondents' cultural identity and their connection with professional sources. The next chapter focuses on the methodology of the field social work programme, and finally, it presents possible measures compiled based on the findings. The researcher uses a qualitative research method, semi-structured interviews and open coding. The main finding of this bachelor thesis is related to the process of cultural identity construction of field social work clients, specifically the individuality of this process, the influences that affect it, and the relevance of the findings to the provision of field social work programmes.

Key words

Social construction, cultural identity, field social work, people with addiction

Obsah

ÚVOD	9
METODOLOGIE.....	10
1 TERÉNNÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE	13
1.1 TEORIE IDENTITY UŽIVATELŮ TERÉNNÍHO PROGRAMU	18
1.1.1 <i>Sociální konstrukce reality</i>	18
1.1.2 <i>Rodina jako součást identity</i>	19
1.1.3 <i>Identita a domov</i>	21
1.1.4 <i>Drogy a konstrukce identity</i>	24
1.1.5 <i>Sebepojetí</i>	29
1.2 SHRNUÍ VÝCHODISEK.....	33
2 METODIKA TERÉNNÍHO PROGRAMU	35
2.1 ETICKÝ KODEX A ETICKÁ DILEMATA.....	40
3 NÁVRH OPATŘENÍ	42
3.1 IMPERATIVY TERÉNNÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE	42
3.2 PROPOJENÍ POZNATKŮ	43
4 DISKUSE	45
5 ZÁVĚR	47
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	49
PŘÍLOHY	53
UKÁZKA METODIKY Z MANUÁLU TERÉNNÍHO PROGRAMU	53
VÝČET OTÁZEK Z ROZHOVORŮ.....	53
UKÁZKA PŘEPISU ROZHOVORŮ	54

Seznam zkratk

HCV = hepatitida typu C

HIV = virus lidské imunitní nedostatečnosti

HR = harm reduction (snižování rizik)

OPL = omamné a psychotropní látky

TP = terénní program

Úvod

V textu bakalářské práce je kulturní identita chápána jako sociální konstrukt, je vztahová a kontextuálně zakotvená, což odpovídá aktuální úrovni poznání v dané oblasti. V publikaci s názvem *Preferovaný příběh: Jak být autorem svého života* (Závěrková, Hesoun, Frumin 2021) autoři nabízí poststrukturalistické, sociálně konstrukcionalistické pojetí identity, které je „vztahové, fluidní a kontextuálně zakotvené“ (Combs, Freedmanová 2009, s. 3). V posstrukturalistickém pojetí mluvíme zejména o „sociálně konstruovaných identitách“. Už množné číslo naznačuje, že naše osobnost je složena z mnoha identit (Závěrková, Hesoun, Frumin 2021, s. 20).

Kulturní identita je tvořena každodenními interakcemi, vztahuje se k různým aspektům a v čase se mění. Poskytování terénního programu je založeno na kontaktu, a tedy na vztahu, na osobnosti a na roli, proto má vliv na konstrukci kulturní identity, stejně, jako má tento proces a jeho výsledek vliv na terénní program. Přiblížení a popsání těchto procesů je jedním z cílů výzkumného šetření, které probíhalo přímo v terénu v rámci poskytování služeb terénního programu. Druhým cílem je popsat možnosti využití teorie kulturní identity klientů při poskytování služeb terénního programu.

Tématem bakalářské práce je sebehodnocení klientů terénního programu ve vztahu k vlastní kulturní identitě. Práce si klade za cíl objasnit, k jaké kulturní identitě se vztahují klienti terénního programu a popsat význam tohoto sebehodnocení pro realizaci terénní služby.

Kulturní identita je zde uchopena jako sociální konstrukce, jedná se o pojetí odlišné od psychologického konceptu, který identitu chápe jako osobnost. Bačová (in Výrost, Slaměník, Sollárová 2019, s. 88.) píše, že „původní význam slova říká, že identita znamená totožnost, stejnost osoby (věci) v čase a ve všech okolnostech. Slovníky dále uvádějí jako synonymum slova identita také individualitu, osobnost; skutečnost, že osoba je sama sebou, a nikoli něčím jiným.“ Kulturní identita je v této bakalářské práci definována na základě rozhovorů, které proběhly s klienty v terénu, a propojení dat z výzkumu s odbornou literaturou. Ukázka přepisu rozhovorů je uvedena v přílohách bakalářské práce. Metodologie zpracování a struktura textu jsou popsány v další kapitole.

Metodologie

Struktura a účel bakalářské práce

Strukturu bakalářské práce tvoří témata, která vznikla při zpracovávání výzkumu, podle těch je text členěn do kapitol. Výpovědi respondentů jsou v textu odlišeny od odborného textu kurzívou, přímé citace odborných textů jsou uváděny v uvozovkách.

Účelem výzkumu je na základě šetření v terénu popsat proces konstrukce kulturní identity klientů terénního programu, zdroje, z nichž může vycházet, prvky a vlivy, které do procesu vstupují. Dále pak objasnit, jaký je vztah mezi kulturní identitou a klientovým sebepojetím, a nakonec, po propojení těchto poznatků s odbornou literaturou, navrhnout možnosti jejich využití při terénní sociální práci s lidmi s drogovou závislostí.

Výběr výzkumného vzorku

Disman (2011, s. 93) definuje vzorek jako „skupinu jednotek, které skutečně pozorujeme.“ Pro účely tohoto textu byli vybráni klienti terénního programu pro osoby ohrožené drogou působícího v Libereckém kraji. Respondenti byli vybíráni náhodně při běžném provozu v terénu, kritériem byl jejich dobrovolný zájem o účast ve výzkumu. Šetření probíhalo v rozmezí jednoho týdne, v letních měsících, kdy je obvykle frekvence kontaktů nejvyšší. V průběhu výzkumu bylo provedeno celkem sedm polostrukturovaných rozhovorů.

Specifika regionu, ve kterém byl realizován výzkum

Liberecký kraj se rozkládá na severu České republiky, co do rozlohy je krajem nejmenším, hned po hlavním městě Praha. Z hlediska počtu obyvatel je na předposledním místě. Na území regionu je celkem 48 vyloučených lokalit (Plán protidrogové politiky Libereckého kraje na období 2019-2022, 2019, s. 30, 31).

Region má převážně průmyslový charakter, důležitou součástí ekonomiky tvoří také cestovní ruch. Co se týče podílu nezaměstnaných osob v kraji, obsazuje 5. nejvyšší hodnotu v rámci mezikrajského srovnání (Střednědobý plán rozvoje sociálních služeb v Libereckém kraji 2021-2023, 2020, s. 15).

Liberecký kraj lze považovat za extrémně zasažený užíváním nelegálních návykových látek, přičemž jejich užívání v regionu setrvale narůstá. Síť protidrogových služeb v Libereckém kraji je relativně stabilizovaná, má však značné rezervy v typech služeb a dostupnosti péče. Drogová scéna je považována za uzavřenou, přesouvající se na městské periferie a do jednotlivých uživatelských bytů (Pavlů 2021, s. 6).

Liberecký kraj se vyznačuje určitými specifiky, jako je společná hranice s Polskem, která znamená snazší zisk léků, ze kterých se některé drogy vyrábí, dále pak vysoká

nezaměstnanost v některých regionech spojená s významným podílem sociálně slabých občanů či rodin, nezanedbatelný podíl příslušníků vietnamské komunity na drogové trestné činnosti či existence tří věznic na území kraje. Z těchto skutečností lze vyvodit spíše vyšší míru užívání návykových látek v regionu. V Libereckém kraji je velmi vysoká dostupnost užívaných nelegálních látek (Pavlů 2021, s. 10).

Dostupnost služeb terénního programu neodpovídá skutečným potřebám území, v kraji jsou místa, kde jsou služby poskytovány jen po telefonické domluvě (Pavlů 2021, s. 67). V Libereckém kraji existuje dlouhodobý problém špatné dostupnosti specializované zdravotní péče pro osoby se závislostním chováním a další psychiatrickou diagnózou, eventuálně je spolupráce se těmito službami obtížná (Chomynová a kol. 2022, s. 109).

Kromě uživatelů z většinové populace služby využívají také uživatelé romského etnika, nebo uživatelé slovenské, polské a ukrajinské národnosti. V jednom z regionů Libereckého kraje tvoří romští klienti asi 40 % celkového počtu klientů, přičemž se většinou jedná o injekční uživatele pervitinu (Chomynová a kol. 2022, s. 121).

Metody sběru a zpracování dat

Pro účely tohoto výzkumu byla zvolena kvalitativní metoda sběru dat. Hendl (2008, s. 47) tvrdí, že neexistuje jediný obecně uznávaný způsob, jak vymezit nebo dělat kvalitativní výzkum. Ve své publikaci s názvem *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace* (2008, s. 48) jej definuje jako „proces hledání porozumění založený na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému. Výzkumník vytváří komplexní, holistický obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách.“ Další definici podávají Strauss a Corbin (1999, s. 10), kteří říkají, že termínem kvalitativní výzkum rozumíme jakýkoliv výzkum, jehož výsledků se nedosahuje pomocí statistických procedur nebo jiných způsobů kvantifikace.

Data pro tuto bakalářskou práci byla získávána za pomoci polostrukturovaných rozhovorů s otevřenými otázkami. Výčet otázek z rozhovorů lze najít v přílohách bakalářské práce. Tento typ rozhovoru se, dle Hendla (2008, s. 173) používá, pokud jej nemáme možnost opakovat a máme málo času se respondentovi věnovat. To byl případ tohoto výzkumu, kdy délka kontaktu nebyla předvídatelná a často byla poměrně krátká. V závislosti na situaci a na okolnostech nebyly vždy pokládány všechny otázky, které byly ve struktuře rozhovoru navrženy. Rozhovory nebylo možné opakovat, neboť byly realizovány v rámci časově ohraničené stáže. Bylo také žádoucí zachovat na prvním místě bezpečí respondentů, jejichž osobnosti jsou snadno zranitelné.

Dále proběhl doslovný přepis mluveného projevu do písemné podoby, se zachováním dialektu a bez stylistických úprav. Dalším krokem při zpracování výzkumu bylo otevřené kódování, které Reichel (2009, s. 167) popisuje jako odhalování určitých témat, jejich členění, třízení a kombinování, tedy jako tvorbu prvotních kategorií. Tak vznikla témata, ke kterým se klienti vztahují, tedy rodina, domov, drogy/závislost a sebehodnocení/sebepojetí. Následovala práce s odbornou literaturou, v níž byla vyhledávána výše zmíněná témata za účelem odborné reflexe. Posledním krokem bylo propojení poznatků z odborné literatury s tématy, ke kterým se klienti vztahují a doložení toho, jak souvisí s konstrukcí kulturní identity.

Etický kontext výzkumu

Respondenti se účastnili výzkumu dobrovolně, byli poučeni o nahrávání rozhovoru a o způsobu zpracování dat. Bylo jim vysvětleno, že na otázky nemusí odpovídat, nebo mohou rozhovor kdykoli ukončit. V rámci ochrany osobních údajů respondentů bylo zaručeno zachování anonymity, proto jsou v textu označeni pouze jako respondent 1, 2, 3 atd. Nakonec byli respondenti obeznámeni s tím, že rozhovor neplní terapeutickou funkci, a že pokud dojde k otevření pro respondenty citlivých témat, autorka je může vyslechnout a odkázat na někoho, kdo jim dovede pomoci.

1 Terénní sociální práce

Machačová (2020, s. 11, 12) ve své bakalářské práci píše o obtížnosti definice pojmu terénní sociální práce. Bednářová a Pelech (2003, s. 7) zmiňují, že se někdy v souvislosti s pojmem terénní sociální práce používá termín streetwork, podle Matouška (2008, s. 169) je však streetwork přesně vymezenou metodou terénní sociální práce. Staníček (in Klíma et al. 2009, s. 308) pak zmiňuje nadřazený pojem „kontaktní práce“, kam zařazuje streetwork i stacionární kontaktní práci (kontaktní centra, nízkoprahová denní centra apod.). Macháčová zmiňuje také Černou (2008, s. 11), která upozorňuje na to, že různí poskytovatelé služeb používají termín terénní sociální práce odlišně. Podle ní je pojem vymežován také tím, kdo službu vykonává a komu ji poskytuje. V této kapitole bude vysvětleno, co je terénní sociální práce, kdo a komu ji poskytuje a jak s tím souvisí téma bakalářské práce. Budou také vysvětleny souvislosti mezi terénní sociální prací a pojmy terénní program, streetwork, kontaktní práce, harm reduction a public health.

Terénní sociální práci poskytuje terénní sociální pracovník, nebo terénní pracovník, náplň práce se v obou případech mírně liší. Terénní sociální pracovník vykonává všechny úkony z náplně práce terénního pracovníka, navíc však poskytuje základní sociální poradenství, pomáhá při snižování bezpečnostních, zdravotních a jiných rizik, metodicky vede terénní pracovníky a nemusí svou činnost konzultovat s pověřeným sociálním pracovníkem (Černá, 2008, s. 20, 21). Kalousek (in Klíma et al. 2009, s. 131) píše o tom, že jednou z cenností terénního pracovníka, kterou může klientovi nabídnout, je on sám. Konkrétně pak nabízí roli terénního pracovníka, která je směsí profesionálních i osobních kvalit a dovedností, ale také chyb a omezení. Tato role je nesena osobností člověka, který vykonává práci terénního pracovníka, promítají se do ní osobní postoje, zkušenosti či konkrétní osobní motivace. Zde může být důležitá znalost kulturní identity klientů, z té totiž vyplývají některé motivace a postoje, které je třeba odlišit od těch vlastních. Pokud pracovník chápe klientovy motivace, může mu to pomoci v práci s ním.

Cílových skupin terénní sociální práce je několik, mezi nejčastější, dle Nedělníkové (2008, s. 14), patří osoby ze sociálně vyloučených lokalit, u kterých dochází ke kumulaci problémů, osoby poskytující placené sexuální služby, děti a mládež ohrožené nežádoucími společenskými jevy, rodiny s dětmi, osoby bez přístřeší. Respondenti, kteří odpovídali na otázky výzkumu byli zároveň klienty terénního programu pro osoby ohrožené drogou, text se tedy bude dále věnovat především terénní práci s uživateli drog.

Terénní program je službou poskytovanou v rámci terénní sociální práce a jeho definice je následující: „Terénní programy jsou terénní služby poskytované osobám, které vedou rizikový způsob života nebo jsou tímto způsobem života ohroženy. Služba je určena pro problémové skupiny osob, uživatele návykových látek nebo omamných psychotropních látek, osoby bez přístřeší, osoby žijící v sociálně vyloučených komunitách a jiné sociálně ohrožené skupiny. Cílem služby je tyto osoby vyhledávat a minimalizovat rizika jejich způsobu života. Služba může být osobám poskytována anonymně.“ (§69, odst. 1, zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách v plném znění).

V definici terénního programu je uvedeno, že jedním z cílů je minimalizovat rizika způsobu života klientů. S tím souvisí i pojem *harm reduction* (dále také HR), do češtiny překládaný jako snižování rizik, který je jedním z pilířů služeb poskytovaných terénním programem. Hrdina (in Kalina 2003a, s. 263) píše, že základní charakteristikou HR je pragmatičnost. Cílem je pracovat s užíváním drog tak, aby negativní důsledky takového chování byly co nejmenší. Zaměřuje se především na stabilizaci životního stylu klienta. Vychází přímo z potřeb klienta, dává mu možnost rozhodnout se. Také proto je důležité poznávat kulturní identitu klienta, aby pracovník dobře znal klientův životní styl, klientovy potřeby, a mohl tak služby terénního programu dobře poskytovat. Součástí HR je i strategie ochrany veřejného zdraví neboli public health. Ta je zaměřena na ochranu celé společnosti před nežádoucími dopady užívání drog (Hrdina in Kalina 2003a, s. 264). Hrdina dále píše, že zájmy společnosti a klienta se mohou často značně lišit. Hledání rovnováhy mezi těmito potřebami je dalším z úkolů terénních pracovníků, což znamená, že by měli znát jak potřeby svých klientů, tak potřeby společnosti, ve které žijí a službu poskytují.

Marlatt (1993 in Kalina 2003a, s. 264) dále uvádí nízkoprahovost, jako důležitý přístup uplatňovaný v HR. Nízkoprahový přístup spočívá v tom, že nemá vysoké nároky na klienta a cílí na co nejvíce lidí, tedy nejen na klienty, ale například i na jejich rodinné příslušníky. Pracuje se i s neabstijními klienty, abstinence není podmínkou vstupu do léčby, jako je tomu v jiných léčebných programech a zařízeních. Dále není třeba klienty nijak identifikovat, nebo zjišťovat jejich jméno apod. Tento přístup obsahuje tři hlavní nástroje pro snížení rizik při užívání drog; zachovává zdravotní stav, předává informace a motivuje klienty, aby byli zodpovědní za své chování a postupně je měnili k méně rizikovému. Hrdina píše: „V praxi to znamená, že nízkoprahové služby pracují s klientem tam, kde právě je, v tom stavu, v jakém je, a za podmínek, na nichž se s ním dohodnou podle jeho potřeb.“ (Hrdina in Kalina 2003a, s. 265). Podmínky nízkoprahového přístupu mohou být pro pracovníky obtížně přijatelné. Poskytovat službu někomu, kdo neabstinguje a nemá o to

zájem, bez předsudků a tak, jak by měla služba být poskytována, je náročné. Pochopení kulturní identity klienta a jeho sebepojetí může pomoci také k pochopení toho, proč žije tak, jak žije. Pochopení může vést k přijetí, a to pak ke kompetentnímu poskytování služby.

Kalousek (in Klíma 2009, s. 131) uvádí jako základ terénní práce kontakt, který přirovnává k obchodu, když říká, že na jedné straně stojí pracovník, jehož zakázkou je takový kontakt s klientem, který má budoucnost; na straně druhé je klient se svými zakázkami a potřebami. Pokud chce tedy pracovník „získat“ kontakt (kvalitní kontakt), musí uspokojit určitou zakázku klienta (kvalitně uspokojit). Zakázky lidí se závislostí jsou nejrůznější a mnohé jsou mimo kompetence pracovníka (např. droga, peníze nebo pomoc při krádeži, anebo ocenění jeho chování). Ty, které může pracovník uspokojit (např. injekční materiál, potřeba někoho, kdo naslouchá, pomoc v krizi...) nabízí právě výměnou za kontakt. Kvalitní injekční materiál je první cenností, kterou jako pracovník vlastní. Druhou cenností, kterou má k dispozici, je on sám. Je to role terénního pracovníka, směs profesionálních i osobních kvalit a dovedností, které může klientovi nabídnout. Zahradník (in Klíma et al. 2009, s. 157) popisuje kontakt (mimo jiné) jako „jádro vzájemné interakce.“ Jako klíčové pojmy kontaktní práce pak uvádí kontakt, kontaktovost, vztah a další. Souvislost mezi kulturní identitou klientů a kontaktní prací vyplývá z toho, že součástí konstruktů kulturní identity klienta je i vztah, vztahování se. Terénní sociální práce funguje na principu setkávání se, tedy na principu kontaktu, kdy musí dojít k interakci a může dojít ke vzniku vztahu. Bude-li terénní pracovník poznávat kulturní identitu klienta, možná se mu pak bude lépe budovat vztah s klientem, a tak i celý kontakt bude kvalitnější. Úlehla (in Matoušek 2022, s. 69) tvrdí, že jaký má pracovník vztah k sobě, takový mívá i ke klientům. Proto je celé téma vztahování se pro terénní sociální práci tolik důležité.

V rámci kontaktu neboli obchodu má pracovník k dispozici také nástroje v podobě služeb, které klientovi nabízí, tedy například výměnný program, který zahrnuje výměnu použitého injekčního materiálu za čistý, a také sběr a likvidaci použitého materiálu z míst, kde byl klienty zanechán. Dalšími službami jsou poradenství a informační servis, které se obvykle vztahují k oblasti rizik spojených s užíváním návykových látek, k možnostem léčby nebo k sociální oblasti (Müllerová, Matoušek a Vondrášková in Matoušek et al. 2010, s. 218). V rámci terénního programu může být zprostředkováno také testování na infekční choroby, obvykle na HIV, hepatitidu typu B, C a syfilis. Hrdina a Korčíšová (in Kalina 2003b, s. 159) upozorňují na to, že „terénní programy stojí na pomyslném začátku péče o uživatele drog. Často jsou vůbec prvním zařízením (službou), se kterou se uživatel setkává.“ Jedním z cílů

terénního programu je tedy i motivace klienta ke kontaktu s dalšími službami (Hrdina, Korčíšová in Kalina 2003b, s. 161).

Terénní sociální práce zahrnuje také práci na ulici neboli streetwork. Popsání této metody je zásadní proto, že respondenti výzkumu jsou klienty programu, který touto metodou pracuje. Bednářová a Pelech (2000, s. 7) definují streetwork jako „metodu terénní sociální práce, která namísto pasivních stacionárních modelů řešení sociálních konfliktů nabízí aktivní vyhledávací formu sociální intervence a krizové pomoci. Orientuje se na podporu zájmů skupin či jednotlivců při akceptaci jejich vidění světa, jejich názorů a způsobu života.“ Cílem sociální práce na ulici je oslovit osoby, které pomoc potřebují, avšak sami ji nevyhledávají, nebo ji odmítají. Pomoc je nabízena v přirozeném prostředí, klienti jsou podněcováni k aktivaci svých možností a schopností a je jim nabízen model životního stylu akceptovatelný většinou společností (Bednářová, Pelech 2000, s. 7). V definici streetworku autoři píší, že součástí metody je akceptace klientova vidění světa, názorů a způsobu života. Tedy vlastně i akceptace kulturní identity klienta, kterou, aby ji pracovník mohl akceptovat, musí nejprve poznat.

Bednářová a Pelech (2000, s. 8) píšou o mobilitě, o tom, že streetworker při poskytování služby není vázán pouze na jednu lokalitu. Dle autorů jsou přesuny cílových skupin podmíněny různými faktory, jako je například roční období, kdy v létě lze cílovou skupinu potkat například v parku, naopak v zimě na squattu apod.

Bednářová a Pelech (2000, s. 69) upozorňují na důležitost důvěry mezi klientem a streetworkerem. Proto by pracovník měl být autentický, nevymýšlet si ohledně vlastních zkušeností v oblasti drog, ani v jiných oblastech. „Streetwork je založen především na důvěře v sociálního pracovníka a vytvoření oboustranného socioterapeutického vztahu. Tato forma může být efektivní pouze tam, kde její adresáti sami chápou smysl této práce, akceptují ji a snášejí.“ (Bednářová, Pelech 2000, s. 8).

Trousil a Kotrlá (in Matoušek 2022, s. 53) píší, že základem úspěšné komunikace je vzájemné porozumění. U pomáhajících jde hlavně o porozumění potřebám a možnostem klientů a u klientů naopak o chápání toho, co je vhodná a dostupná pomoc, případně o překonávání bariér blokujících přijímání pomoci. Předpokladem porozumění lidem z jiné kultury je vedle znalosti jazyka kulturní senzitivita. Ta zahrnuje vnímavost vůči významům, které našemu jednání přisuzují různé kultury; vnímavost vůči rozdílnostem; reflexi napětí, které může setkávání osob s odlišnou kulturní identitou vyvolávat, a také reflektování vlastní kulturní identity. U pomáhajících profesionálů jsou vždy důležité základní znalosti o kulturně-civilizační oblasti klientů. Na druhé straně i klienti by měli být co nejdříve

seznámení s kulturními standardy hostitelské společnosti, alespoň na úrovni komunikační etikety.

Potřeby a možnosti klientů se mohou lišit právě na základě rozdílů v kulturní identitě. Proto její znalost může pracovníkům pomoci lépe nastavit cíle společné práce s klientem, nebo pochopit důvody, proč se některé zakázky nedaří splnit. Pro vytvoření důvěrného vztahu je užitečné chápat, jak a proč klient sám sebe vnímá v dalších kontextech, a toto respektovat.

1.1 Teorie identity uživatelů terénního programu

Následující text se nejprve věnuje vymezení pojmu sociální konstrukce reality. Dále obsahuje propojení témat, ke kterým se klienti vztahují v rámci své kulturní identity, s poznatky odborné literatury. Témata byla stanovena na základě rozboru rozhovorů s respondenty. Účelem textu je doložit souvislost těchto témat s procesem konstrukce kulturní identity pro účely návrhu opatření v oblasti terénních služeb.

1.1.1 Sociální konstrukce reality

V úvodu bakalářské práce je uvedeno, že kulturní identita zde bude chápána jako sociální konstrukce. Proto se následující kapitola krátce věnuje vymezení tohoto pojmu a jeho souvislosti s identitou jako takovou.

Březíková ve své diplomové práci odkazuje na Horynu (1998), který tvrdí, že sociální realita člověka není dána jako fakt, ale je neustále znovu konstruovaná v procesu sociální interakce pomocí jazyka a komunikace, přičemž vnímání a přidělování významů je konstrukcí a interpretací (Březíková, 2017, s. 27). Dále odkazuje na Gergena (2001), když vysvětluje, že konstruktivismus chápe význam a skutečnost jako dynamické sociální konstrukty závislé na lidském jednání, z čehož plyne, že chápání světa je neustále transformováno a předáváno mezilidskou interakcí.

Pojmu sociální konstrukce reality se věnují také Berger a Luckmann ve stejnojmenné publikaci *Sociální konstrukce reality* (1999). Jejich základním zájmem je zkoumání sociálních mechanismů utváření reality lidského života (Berger, Luckmann 1999, s. 202). Autoři tvrdí, že realita je průnikem objektivních daností a subjektivních interpretací. To, že si lidé v komunikaci rozumí, tedy že realitu vnímají relativně shodně, vysvětlují jako výsledek sdílení našeho vědění v sociálních procesech, které jej organizují a objektivizují. Opakováním se sociální aktivity stávají „realitou“ a lidé je začnou považovat za dané. (Navrátil 1998, s. 44).

Berger a Luckmann (1999, s. 170) uvádí, že se identita utváří během sociálních procesů, je obměňována nebo dokonce přebudována sociálními vztahy. Tyto procesy, které se podílí na vzniku identity, jsou dány sociální strukturou. Identity vytvořené vzájemným působením organismu, individuálního vědomí a sociální struktury, zpětně danou sociální strukturou ovlivňují, udržují, obměňují a přebudovávají. Autoři také uvádí, že na typu identity závisí orientace a chování v každodenním životě. Teorie identity mají vždy kořeny v teoriích reality (1999, s. 171).

1.1.2 Rodina jako součást identity

Na základě témat, která respondenti zvýznamňovali v rozhovorech nejsilněji, bylo pro porozumění procesu konstruování identity respondentů stanoveno několik kategorií. První uvedenou kategorií je rodina.

Rodina a příbuzenská spjatost je nejvýznamnější sociální institucí. Vědět, kdo jsem, podmiňuje vědět, ke které komunitě patřím, tedy jaká je moje sociální identita. Příbuzenská vazba předpokládá mnohé závazky, ale i mnohá práva. Mít svoji rodinnou identitu je přirozenou potřebou člověka. Navzdory mnohým změnám tyto instituty přežily a není příliš troufalé tvrdit, že tyto instituty budou přežívat i nadále, i když znovu a znovu s určitými změnami (Laca 2013, s. 17, 18, 19).

Rodina formuje jedince v průběhu jeho vývoje, je významným nositelem jeho budoucích společenských rolí a identity obecně (Fischer, Škoda 2014, s. 156).

Podle Matouška (2016) je rodina v širším pojetí i „skupina lidí, která se jako rodina deklaruje na základě vzájemné náklonnosti.“ Hlavními funkcemi rodiny jsou výchova dětí a emocionální podpora (Matoušek 2016, s. 177).

Urbanová (2017, s. 20) ve své bakalářské práci uvádí zajímavé definice rodiny, odkazuje například na Matějčka (1994), který říká, že rodina je jistě nejstarší lidskou společenskou institucí a měla by pro dítě znamenat základní životní jistotu. To je ten nejlepší vklad, který můžeme dítěti dát.

Schopnost rodiny vychovávat děti a vyrovnávat se s těžkostmi je závislá na tom, jak je rodina napojena na své sociální okolí. Toto spojení se nazývá sociální síť rodiny. Sociální síť rodiny je koalice rodin na sobě závislých, do níž se někdy počítají ještě jiní nepřibuzní lidé (přátelé, známí, případně i profesionálové pracující v institucích, jež přicházejí s rodinou do styku). Tak jako platí o jednotlivcích, že jejich duševní a tělesné zdraví souvisí s jejich vazbami na rodinu, platí o pospolu žijících malých rodinách, že mnohé aspekty jejich prosperity jsou závislé na vazbách v širší rodině (Matoušek 2003, s. 24).

Respondent č.1 říká: *„Až si najdu holku, tak to (drogy) úplně opustím.“* Respondent č. 2 říká: *„On má rodinu, to je takový nezodpovědný (půjčovat si použitou injekční stříkačku)...nemám důvod přestat, do práce chodím, všechno zvládám, syn to taky dává docela dobře...já mu nelžu, já mu říkám vždycky všechno narovinu, protože už mu lže táta.“*

Respondent č. 3 říká: *„Ono to má trochu jiné význam, když je doma rodina, nebo doma je sám.“* *„Tedka v týhle době asi jako mezi prvníma (místo drog v životě) ...až po těch věcech, co se týče rodiny.“* Respondent č.7 říká: *„Říkala mi máma, když jsem ani kvůli holce, když*

se narodila, nepřestal fetovat“ (vysvětluje, kdy si přiznal, že jsou pro něj drogy na prvním místě).

Laca (2013, s. 18) hovoří o tom, že příbuzenská vazba předpokládá mnohé závazky. Proto je důležité, když respondenti hovoří o tom, že nepřestali užívat ani po narození dcery, že přestanou užívat, až si najdou partnerku, že jsou sice drogy na prvním místě v životě, ale až po rodině. Přestat užívat pro ně může znamenat závazek vůči rodině, který zatím nenaplnili. Lze se domnívat, že když člověk neplní závazky vůči rodině, není si ani jistý příslušností k ní. Laca (2013, s. 17) tvrdí, že vědomí toho, ke které komunitě patřím, podmiňuje vědět, jaká je moje sociální identita. Lze tedy vyvodit, že pokud si nejsou klienti jisti příslušností k rodině, nemusí si být jisti svou identitou.

Laca (2013, s. 18) píše také o tom, že rodina je jakousi stabilní institucí v čase. I respondenti ji tak vnímají, jako něco, co bylo, je a bude, tedy rodinu, ze které pochází, rodinu, kterou založili a rodinu, kterou plánují v budoucnosti.

Respondenti často dávají do souvislosti abstinenci s rodinou (přestanu, až budu mít partnerku, nepřestal jsem, když se mi narodila dcera). Pro většinu z nich se tedy život na drogách s rodinným životem vylučuje. Rodina je tématem úzce souvisejícím se závislostí. Absence jistoty, kterou by měla zajišťovat rodina, jak říká např. Matějček (in Urbanová 2017, s. 20), může tedy znamenat zkratku k závislosti. Souvislost mezi rodinou, vztahy v ní, naplněním jejích funkcí a vznikem závislosti lze dohledat i v odborné literatuře. Například Hajný (in Kalina 2015, s. 180) prezentuje Cancrinioho typologii závislostí, kterým odpovídají určité znaky rodin, ve kterých dotyční vyrůstali. Když klient umožní pracovníkovi nahlédnout do své rodinné situace, nabízí mu možnost pochopit své jednání a zároveň zkvalitnit poskytování služby, což však vyžaduje velkou míru pochopení a nesouzení.

Z odborné literatury vyplývá, že rodina je významným nositelem jedincových budoucích společenských rolí a identity obecně (Fischer, Škoda 2014, s. 156). Lze se tedy domnívat, že rodina je jedním ze základních stavebních kamenů pro konstrukci identity člověka. Pokud tento základní kámen chybí, může ho nahrazovat například závislost, což se poté projeví na konstrukci kulturní identity, konkrétně například na tom, jak se klienti vztahují k sobě či ke svému okolí.

Zásadní může být také koncept sociální sítě rodiny tak, jak o ní hovoří Matoušek (1993, s. 24). Podle autora jsou do sociální sítě rodiny zahrnuti i „profesionálové pracující v institucích, jež přicházejí s rodinou do styku“. Totéž lze aplikovat i na sociální síť klientů terénního programu. To by pak znamenalo, že pracovníci mohou mít vliv na množství životních oblastí klientů, například na schopnost zvládat životní těžkosti.

1.1.3 Identita a domov

Další stanovenou kategorií sebedefinice kulturní identity je domov.

Podle Jandourka (2001, s. 65) je domov „souhrn bližních, se kterými jedinec strávil na jednom místě delší období svého života, přičemž má k těmto lidem i místu hluboký citový vztah. Často se překrývá s pojmem rodina, domácnost, obec. V moderní společnosti žije jedinec během svého života mnohdy ve více domovech. Domov je tedy možno vytvářet a není vázán na nezaměnitelné místo a osoby.“

Domov nemusí být pro člověka nutně jedním místem nebo způsobem bytí, ale spíše to může být stát, město, kde jeho rodina žije, nebo odkud pochází, a/nebo kde obvykle žil. Mohou to být jiná místa nebo vztahy. Tyto domovy nesou rozdílné symbolické významy. Je možné být bezdomovcem v některé nebo ve všech těchto dimenzích. Mary Douglas (in Mallet 2004) vidí domov jako „druh místa, nebo lokalizovatelnou myšlenku“. Domov je lokalizován v prostoru, ne nutně však ve fixovaném prostoru, domov se stává domovem, když dostanete nějaké místo pod kontrolu. Nemůže být jednoduše zaměňován za přístřešek, dům, nebo domácnost. (Ahmed 1999, Massey 1992 and Hooks 1990 in Mallet 2004).

Szalo (2006, s. 149) také hovoří o tom, že domov je místem zakotvení osobní identity, ačkoli na tomto místě člověk nemusí trvale žít.

„Může se jednat o emocionální prostředí, kulturu, geografickou lokaci, politický systém, historický čas a místo, dům a další dimenze nebo kombinaci všech předchozích.“ (Tucker in Mallett 2004, s. 83).

Kašická hovoří o tom, že význam domova je spatřován především v tom, že se jedná o místo primární socializace. Je tedy považován za základní kámen pro tvorbu identity jedince. (Jackson in Mallett 2004 in Kašická 2017).

Autoři jako Havel (in Mallet 2004, s. 83) považují domov za nezcizitelný zdroj identity. Také Wardaugh (in Mallett 2004, s. 80) říká, že domov je fyzickým prostorem, který je vyjádřením sociálních významů a identit. Madigan et al. (1990 in Mallett 2004, s. 66) považuje domov za zdroj osobní identity a statusu a/nebo za zdroj osobní a rodinné jistoty. Je-li domov zdrojem osobní identity, je částečně i zdrojem kulturní identity, což vyplývá i dále z výzkumu.

Barvová (2017, s. 29) ve své bakalářské práci s názvem Domov jako místo k životu i umírání popisuje domov jako symbol přirozenosti a přirozeného prostředí. Odkazuje pak na Matouška (2008, s. 162), který používá pojem „přirozený svět“ a chápe jej jako jednu z možností, jak naplnit soudobý ideál začínání práce tzv. „z pozice klienta“. Terénní sociální práce se odehrává v přirozeném prostředí klienta, je proto dobré toto prostředí znát a vědět, co všechno může být domovem.

Respondent č. 1 říká: „*Tak domov, to bylo asi do svých 18 let a jinak domov nemám. Kdysi jsem měl přítelkyni, mám malýho kluka, ale je to prostě všechno špatně. Nemám domov no.*“ Respondent č. 3 tvrdí, že *neví, co potřebuje, aby se cítil doma. Jiný význam pro něj má domov, když tam je rodina, nebo když je doma sám. Potřebuje také byt.* Respondent č. 4 na otázku, co potřebuje, aby se cítil doma, odpověděl, že *potřebuje domov, což pro něj znamená místo s kuchyní a ložnicí.* Respondentka č. 5 říká: „*Abych se cejtila doma, potřebuju mít někoho, s kým se tam nehádám, nebo někoho, abych se tam cejtila dobře. Jako přitele, se kterým se nehádám. Když jsme zrovna za dobře, no tak s dětmama v pohodě, no, tak asi tak.*“ Respondentka č.6 *potřebuje byt k tomu, aby se někde cítila doma.* Respondent č. 7 říká: „*Nemám doma. Já nebydlím žejo a zdá se, podle toho, jak se chovám, že mi to je jedno, ale jako jedno mi to není, není to třeba úplně jednoduchý...to já jako dokážu se cejtit doma, jo. Nechodím tam, kde mě nemaj rádi, žejo.*“

Neexistuje jednotná definice domova, což potvrzují jak autoři odborných publikací (Tucker in Mallett 2004, s. 83), tak respondenti ve výzkumu. Někteří z nich definují domov na základě materiálního majetku (byt, ložnice, kuchyně). Pro jiné jsou pak zásadní přijímající a milující osoby, aby se na místě mohli cítit doma. Často je domov spojován s rodinou, respondenti hovoří o tom, že domov s rodinou je jiný, že měli domov, dokud měli rodinu. Autoři jako Havel, Madigan či Wardaugh (in Mallet, 2004) dávají domov do souvislosti s identitou a socializací. I z výzkumu vyplývá, že domov je důležitým tématem, kategorií, o které respondenti hovoří, a je zásadním zdrojem pro tvorbu identity. Jackson (in Mallet 2004) jej dokonce považuje za „základní kámen pro tvorbu identity jedince“. Stejně jako kategorie rodina, která je s domovem často úzce spojená, jak potvrzuje i Jandourek (2001, s. 65). Pro pochopení klientovy identity, toho, jak ji on sám vnímá a buduje, může být zásadní pochopení jeho pojetí domova.

Z většiny odpovědí vyplývá, že aktuálně respondenti nemají stabilní domov, že místa, kde se cítí doma, se neustále mění, o čemž píše i Jandourek (2001, s. 65). Dle něj je v moderní společnosti běžné, že člověk má domovů několik v průběhu života. Je tedy potřeba flexibilně reflektovat, v jaké fázi se klient zrovna nachází, pro cílovou skupinu je totiž typické, že své domovy střídá poměrně často, například podle toho, kde ho zrovna mají rádi. S užíváním drog se také poměrně často váže bezdomovectví¹. Avšak i osoby bez přístřeší se dokážou cítit na nějakém místě doma. Ahmed, Massey a Hooks (in Mallet, 2004) hovoří o tom, že

¹ Bezdomovectví definuje Matoušek (2016, s. 31) jako žití bez stálého bydlení a obvykle i bez stálého zaměstnání, odříznutí od zdrojů, které jsou běžně dostupné jiným občanům.

domov může být zároveň městem, kde rodina žije, nebo odkud pochází, ale mohou to být i jiná místa nebo vztahy. I v bezdomovectví je možné mít domov.

Jak je již zmíněno výše, pro respondenty je domov úzce spjatý s lidmi a se vztahy. Terénní pracovníci jsou často lidé, kteří jsou s klienty v kontaktu na denní nebo týdenní bázi. Klienti se jim často otevírají v citlivých polohách. Klienti, kteří aktuálně nemají místo, kde se cítí jako doma, nebo kolem sebe nemají osoby, které jim pocit domova zprostředkují, mohou toto vyžadovat po pracovnících. Je proto zcela zásadní dbát na dodržování profesních hranic. Pracovník totiž klienta neodsuzuje, vyslechne jej, může mu dát určité pochopení, což jsou aspekty, které někteří klienti potřebují, aby se cítili doma. Nakonec je také terénní program realizován v přirozeném prostředí klienta, proto je potřeba rozumět vztahu klienta k vlastnímu prostředí.

1.1.4 Drogy a konstrukce identity

Klienti v rozhovorech často zmiňovali pojem drogy, který je zároveň další stanovenou kategorií procesu konstrukce kulturní identity.

Za psychoaktivní látku se považuje každá látka, která ovlivňuje psychickou činnost. Některé psychoaktivní látky vyvolávají závislost. Potom hovoříme o látkách návykových. Návyková látka je každá chemická látka, která mění psychický stav a na kterou se může vytvořit návyk a závislost (Fischer, Škoda 2014, s. 82).

Matoušek (2016, s. 53) popisuje drogu jako termín s mnoha významy, z nichž nejobecnější je lék, znamená i léky podřízené mezinárodní kontrole. V dalším významu znamená psychoaktivní látku, a to takovou, která je dostupná bez lékařského předpisu (alkohol, tabák, kofein). Psychoaktivní látkou se rozumí každá látka, která ovlivňuje duševní procesy, aniž nutně vyvolává závislost.

Podle Fischera a Škody (2014, s. 248) mluvíme o závislosti, když je oslabena kontrola jedince nad usilováním o drogu a nad jejím užíváním, nebo tato kontrola zcela chybí. Člověk se závislostí získává a užívá návykovou látku bez ohledu na negativní důsledky s tím spojené.

Nepustil a Geregová (2020, s. 19) popisují drogu jako látku, která se vymyká běžné každodenní činnosti, tudíž jsou její uživatelé považováni za osoby žijící ne-běžné životy. Podle autorů nemají látky, které spadají do kategorie drog, jedinou společnou charakteristiku. Ne všechny jsou návykové, ne všechny mění stav vědomí. Jako možnou společnou charakteristiku uvádí ovlivnění centrální nervové soustavy, konkrétně aktivity neuropřenašečů, jako je dopamin, serotonin, endorfin a další, které mají přímý vliv na psychické rozpoložení jedince. Proto se používá termín psychoaktivní látka, jako synonymum ke slovu droga.

Lindesmith (in Nepustil, Geregová 2020, s. 29) uvádí, že chemické účinky drog nejsou jediným faktorem, který určuje, jaký efekt bude na člověka mít užívání psychoaktivních látek. Je třeba zohlednit i sociální prostředí a sociální významy užívání drog.

Vágnerová (2004, s. 548) píše, že syndrom závislosti lze definovat jako soubor psychických a somatických změn, které se rozvinuly v důsledku opakovaného užívání psychoaktivní látky.

Pravděpodobnost užívání psychoaktivních látek zvyšuje následující tendence: určitý způsob prožívání, pro něj je charakteristické emocionální ladění spojené se zvýšenou úrovní aktivace, dráždivostí, labilitou, dále pak se stavy deprese a anxiózy, určitý způsob uvažování a hodnocení různých situací, kdy někteří jedinci nejsou schopni posoudit sebe ani

okolí odpovídajícím způsobem, mají sklony k sebedoceňování, či naopak sebe anebo okolí vnímají a hodnotí nepřiměřeně, mají sklony k přeceňování (Fischer, Škoda 2014, s. 89).

Mezi významné sociální faktory zvyšující sklony a pravděpodobnost rozvoje závislosti mimo jiné patří vliv rodiny (dysfunkční rodina, anomalita rodičů, syndrom CAN, apod.), vliv sociální skupiny (party, subkultury), vliv životního prostředí (prostředí měst, vybraných aglomerací – sídliště a průmyslové zóny, snížená společenská kontrola, anonymita, migrace obyvatel, vykořeněnost – chybějící kořeny a vztahy, např. problematika odsunu německého obyvatelstva a vyvlastnění majetku), sociální konformita - uchování a tvorba sociálních kontaktů a vazeb, např. prostředí realizace podnikatelských aktivit (Fischer, Škoda 2014, s. 90).

Ta rychlost je tak extrémní, že nestíháme sledovat vlastní život, život svého okolí, svých nejbližších (Laca 2013, s. 29).

Nešpor (2000, s. 79) píše, že rodina se může přímo nebo nepřímo podílet na vzniku a rozvoji závislosti některého člena, ale rodina také může rozvoji závislosti předcházet nebo velmi pomoci při překonávání návykového problému.

Zatím nebylo potvrzeno nic, co by jednoznačně prokazovalo predispozice pro vznik závislosti (Kalina a kol. 2003a, s. 91).

Významnými faktory pro rozvoj nadužívání psychoaktivních látek jsou například podpora v době dospívání, v krizi hledané identity. Pokud není k dispozici adekvátní pomoc, bývá to právě počáteční sebededikace, která vede k rozvoji abusu a vzniku závislosti. K těm konkrétněji působícím patří kvalita konkrétních rodinných vztahů, případně absence rodiny vůbec. Dospívání se děje v procesu sociálního učení, na kterém se podílí zejména rodina se svými pravidly, mýty a morálkou (Kalina a kol. 2003a, s. 92).

Fischer a Škoda (2014, s. 14) píší, že v posledních letech lze zaznamenat značný nárůst jevů, které jsou označovány jako sociálně patologické, což jsou jevy, které jsou z hlediska společenského hodnocení nechtěné, nežádoucí, nebo až nepřijatelné. Do této problematiky řadí i závislostní chování.

Deviantní a patologické jednání vzniká ve vztahu ke společnosti. Souvislost jeho vzniku s vlivem a působením společenských faktorů je zcela zřejmá. Je zde však také otázka osobnosti jeho nositele. Příčiny vzniku sociálně patologických jevů proto můžeme označit za multifaktoriální (Fischer, Škoda 2014, s. 29).

Lidé se vždycky snažili najít možnost uniknout svým problémům, dosáhnout pocitů štěstí, pohody, síly a mimořádných schopností, fantastických zážitků a inspirace. Bylo pro ně lákavé získat něco takového ihned a bez vynaložení námahy. Tuto možnost, eventuálně alespoň její iluzi, jim mohly poskytnout psychoaktivní látky. Mohly vyvolat žádoucí pocity,

po určitou dobu je zbavit nejistoty, starostí a strachů, zlepšit jejich sebehodnocení, dosáhnout rychlého a snadného uspokojení. Přestože je obecně známé, že užívání takových látek má nepříznivé důsledky, lidé se jich nikdy nedokázali zcela zříci (Vágnerová 2003, s. 45).

Vytváření identity je náročný proces, dospívající se často dostává do situace, kdy nemá dostatek sebedůvěry. V období dospívání mohou být negativní sociální důsledky užívání návykových látek ještě závažnější, protože dojde i k narušení osobnostního rozvoje a s tím souvisejícího osamostatňování; psychosociální vývoj se přerušuje a z toho důvodu je obtížnější i náprava (Vágnerová 2003, s. 58, 59).

Látky s psychotropním účinkem mění vnímání a zpracování informací, pod jejich vlivem uvažuje člověk jinak, často ne zcela adekvátně. Z toho vyplývá narušení orientace v okolním světě a v sobě samém, a s tím souvisí i nepřiměřený způsob reagování. Člověk se závislostí má jinou hierarchii hodnot, která ovlivňuje i jeho jednání. Nemá dostatek vůle k překonání potíží, s nimiž je abstinence spojena. Po určité době už své jednání nehodnotí a přestává pociťovat vinu. Takový člověk nemá budoucnost, neplánuje ji, neuvažuje o ní, nechce o ní nic vědět. Je soustředěn na přítomnost. Osobnost člověka s drogovou závislostí postupně upadá, má pocit, že už se nedá nic dělat. Tento postoj bývá spojen s racionalizací, zdůvodňující, proč to nejde a že by to stejně nemělo smysl (Vágnerová 2003, s. 62, 63).

Hajný (in Kalina 2015, s. 172) závislost chápe jako jev, který není izolovaný, ale existuje v systému vztahů dotyčného člověka. Stává se tak dočasně nutným prvkem, který umožňuje určité fungování, postoje a udržuje rovnováhu.

V rodinách není jasně stanoveno, kdo co má dělat, co je čí starost a čím si kdo může být jistý, nedochází k naprosté záměně rolí. Dítě pak vyrůstá v dramatické nejistotě, kde se neustále mění jeho kompetence, svoboda i odpovědnost. To se ostatně významně podobá tomu, jak se v praktickém životě projevuje nezralost a nejistota lidí se závislostí. Setkávají se dva chaotické a hranice hledající procesy – proces labilního rodinného systému s individuálním procesem dospívající mysli, která si skrze rozrušení, relativizace hodnot a hranic hledá svůj další vývojový tvar (Hajný in Kalina 2015, s. 178, 179).

Respondent č. 1 říká: *„Jsem svůj a drogy mě jako nebudu ovlivňovat jako ostatní. Takže jsem svůj a svůj zůstanu prostě bez ohledu na drogy.“* „Zatím mě to baví a jsem hyperaktivní člověk, tak na mě to asi působí trochu jinak než na jiný a já se tomu nepoddávám, prostě dokážu bez toho fungovat.“ Respondent č. 2 říká: *„Já už nepřestanu smažit, už ne...syn to taky dává docela dobře.“* Respondent č. 3 říká: *“Teďka v týhle době asi jako mezi prvníma (na otázku ohledně pozice drog v jeho životě) ... až po těch věcech, co se týče rodiny.“* „Já...hodně mě změnily drogy v tomhle směru.“ „Dával jsem to asi šestnáct let, teď už

vůbec.“ Respondent č. 4: „*Asi sedmou na žebříčku* (na otázku, jaké místo mají drogy v jeho životě)“ „*Když tu nejsou lidi, tak beru abych se zabavil.*“ Respondentka č. 6 tvrdí, že drogy mají v jejím životě poslední místo. Respondent č.7 říká: „*perník potřebuju*“ (na otázku, co potřebuje, aby se cítil sám sebou).

Laca (2013, s. 29) hovoří o tom, že rychlost dnešního světa je extrémní. Respondenti také dávali drogy do souvislosti s časem (dával jsem to dřív, teď už vůbec, jsem hyperaktivní, tak to na mě působí jinak, v týchle době mezi prvníma).

Z výpovědí respondentů lze vyvodit, že si uvědomují působení drog na svou osobnost, eventuálně na osobnost ostatních lidí užívajících drogy. To, že existuje souvislost mezi užíváním návykových látek a osobnostními změnami, potvrzuje například Vágnerová (2003, s. 62, 63). Ta píše i o tom, že lidé užívající návykové látky mají jinou hierarchii hodnot, která pak ovlivňuje jejich chování. I to potvrzují výpovědi respondentů, pro něž jsou drogy na první místě, potřebují pervitin, aby se cítili sami sebou. Někteří před drogy staví ještě rodinu, jedna z respondentek dokonce tvrdí, že drogy mají v jejím životě místo poslední.

Vágnerová zmiňuje racionalizaci, kdy si osoby užívající drogy zdůvodňují, proč nejde přestat užívat, že by to nemělo smysl, přestávají pociťovat vinu. Lze předpokládat, že to je případ respondentů, kteří odpověděli, že je drogy neovlivňují, že se jim nepoddávají, že jejich rodinní příslušníci zvládají jejich závislost dobře. Pro pracovníka může být náročné rozhodnout, zda klienta konfrontovat s vlivem závislosti na rodičovství, nebo zda plně respektovat klientovo vidění situace.

První respondent říká, že je svůj, že ho drogy nebudou ovlivňovat, že svůj zůstane, drogám se nepoddává. Další pak hovoří o tom že ho, jeho já, hodně změnilo drogy. Respondent č. 7 potřebuje pervitin, aby se cítil sám sebou. Tyto výpovědi poukazují na existenci přímé souvislosti mezi užíváním drog a sebehodnocením, vnímáním sebe sama. Fischer a Škoda (2014, s. 89) tvrdí, že pravděpodobnost užívání psychoaktivních látek zvyšuje určitý způsob uvažování, kdy někteří jedinci nejsou schopni posoudit sebe ani okolí, mají sklony k sebezpodceňování či přeceňování. Kalina (2003a, s. 92) hovoří o tom, že významným faktorem je podpora v době dospívání, především v krizi hledané identity. Nedostane-li se jedinci adekvátní pomoci, může nastolit počáteční sebededikaci, která pak vede ke vzniku závislosti. Z výpovědí respondentů a tvrzení autorů odborných publikací lze vyvodit, že klienti terénního programu mohou mít potíže s realistickým sebehodnocením a s hledáním vlastní identity. Může to být příčinou i následkem užívání návykových látek.

Jeden z respondentů hovoří o tom, že užívá, aby se zabavil. Touha po snadno dostupném pocitu excitace může být jedním z důvodů užívání OPL, což potvrzuje i Vágnerová (2003,

s. 45). Nepustil a Geregová (2020, s. 19) píše, že užívání drog se vymyká běžné denní činnosti. Může být pro klienta způsobem zábavy, ale také úniku ze všednosti a stereotypu. Tentýž respondent řekl také to, že se potřebuje zabavit, „když tu nejsou lidi“. To ukazuje na souvislost vztahů a užívání drog, o čemž hovoří i Fischer a Škoda (2014, s. 29), i Hajný (in Kalina 2015, s. 172). Dle těchto autorů patologické jednání, v tomto případě závislost, vzniká ve vztahu ke společnosti, nejedná se o izolovaný jev. Existuje v systému vztahů dotyčného člověka. To lze vyčíst i z výpovědí respondentů, kteří v žebříčku hodnot porovnávají drogy a rodinu, nebo hodnotí svou drogovou situaci podle svých dětí. Vztahy a vztahování se, ať už k sobě, nebo k ostatním, jsou zásadní pro konstrukci kulturní identity klientů terénního programu, jak vyplývá z rozboru dalších kategorií. Přítomnost dalších lidí nebo naopak osamělost při užívání drog má vliv na podobu závislosti, jak potvrzuje Lindesmith (in Nepustil, Geregová 2020, s. 29).

Tvrzení o existenci závislosti v systému vztahů závislého a o vzniku závislosti ve vztahu ke společnosti vyplývá jak z odborné literatury, tak z výpovědí respondentů. Důležitost vztahování k sobě i k okolí u klientů terénního programu bude tématem následující kapitoly.

1.1.5 Sebepojetí

Klienti konstruují svou kulturní identitu také na základě sebehodnocení/sebepojetí, které tvoří další kategorii.

V současné odborné literatuře jsou v některých případech pojmy sebepojetí a sebehodnocení používány synonymně (Blatný 2001, s. 26).

Laca (2013, s. 96) hovoří o dvou způsobech výchovy: řízení se záporným emočním vztahem má podobu autokratického ovládnání a příkazování ve spojení s hrozbou trestu za neuposlechnutí. Takový dospělý považuje za správnou jen svou metodu, nepřipouští odchylky od ní, je to perfekcionista, který požaduje od dítěte jen dokonalé výkony a vzorné chování a všechno ostatní trestá. Neakceptuje se tu vůbec osobnost dítěte. Řízení s kladným emočním vztahem přihlíží na možnosti dítěte v daném stupni vývoje. Chyby a nedostatky bere jako přirozený moment v procesu učení a využívá je k tomu, aby dítě získalo zkušenost a naučilo se dělat činnost lépe. Toto řízení akceptuje v dítěti od malička osobnost.

Tajfel (in Hayes 2011, s. 15) je přesvědčen, že proces vnímání druhých lidí na základě jejich členství ve skupinách je základní součástí lidského myšlení a že spoluutváří další sociální procesy – zvláště formování společenských norem a existenci stereotypů a předsudků. Sociální identifikaci je tedy třeba chápat jako základní součást kontextu sociální interakce.

Důležitou součástí sebepojetí je sociální srovnání (Hayes 2011, s. 21). Ukázalo se také, že sociální srovnání probíhá ve vztahu k významným osobám (significant others) tvořícím referenční skupinu. Nesrovnáváme se s úplně jinými lidmi, ale s těmi, které považujeme za sobě podobné nebo v nichž vidíme zosobnění cílů, kterých bychom chtěli dosáhnout (Hayes 2011, s. 21).

Lidé s nestabilním sebehodnocením mají příznivější reakce na pozitivní zpětnou vazbu a více defenzivní na negativní zpětnou vazbu. Jejich globální sebehodnocení je navíc významněji ovlivňováno dílčími hodnoceními vlastní osoby. To je spojeno se zvýšenou tendencí zapojovat své Já do každodenních aktivit a s nízkou vnitřní motivací (Blatný 2001, s. 27).

Je zajímavé, že psychická odolnost vůči konfliktním situacím je kvalita, která bývá u lidí užívajících návykové látky tak křehká (Hajný in Kalina 2015, s. 175).

Sociální identifikace je spojena se dvěma základními lidskými pohnutkami. Jednou je seskupovat věci do kategorií. Druhou pohnutkou je vyhledávání všeho, co posílí naši sebeúctu, a umožní nám tedy smýšlet o sobě dobře (Hayes 2011, s. 14).

Sebehodnocení je nejvyšší fází hodnocení. Vnitřní přijetí hodnocení je vlastně už zárodkem sebehodnocení. Jestli dítě přijalo hodnocení, potom akceptuje a přijímá i normy a kritéria, na základě kterých bylo hodnocení uskutečněno. Tato kritéria se stávají jeho kritérii a při

další činnosti se začíná podle nich posuzovat samo. Zpracovává tedy hodnotící závěr jiných, většinou dospělých lidí, ale nejen jejich, a začíná z něho vyvozovat závěry pro sebe. Tím, že se začne uvážlivěji hodnotit, prokazuje i připravenost přebírat větší míru zodpovědnosti za svoje chování, případně výsledky určitých činností (Laca 2013, s. 117). Jako příklad lze uvést připravenost přijmout službu terénního programu, která cílí na přebírání zodpovědnosti klientem.

Chování závislého je totiž skutečně v mnoha ohledech podobné chování a prožívání kojence. Ten je odkázán na péči a krmení z vnějšku – sám se na tom podílí výrazně menší měrou. Velmi citlivě vnímá i drobné nuance v nedostačené nebo špatně načasované péči. Malé dítě nedokáže čelit vnějšímu ohrožení ani vnitřním konfliktům – závisí přirozeně na zdroji a ochraně, tj. na matce či pečující osobě. Stejně tak člověk užívající drogy je odkázán v mnohém na zvnějšku dodaném pocitu uklidnění či excitace (Hajný in Kalina 2015, s. 181). Hajný (in Kalina 2015, s. 185) přináší pohled autorů Khantziana, Wurmsera, Mikoty a Jeřábka, podle nichž mohou určité obtíže v raném dětství přispět k vytvoření takového křehkého Já, které obtížně zvládá své emoce a nedokáže dost dobře udržet své hranice. Tyto pocity slabosti, nejistoty a tendence k zhroucení, ztráta kontroly nad svými impulzy, pocity chaosu nebo prázdnoty mají něco společného, jsou pro dotyčného nesrozumitelné, nepopsatelné, nelze jim předcházet ani jednoduše čelit nějakou konstruktivní strategií.

Respondent č. 1 říká: „*Moje já se nezměnilo, jsem svůj a svůj zůstanu bez ohledu na drogy.*“ „*Potřebuju, aby ty lidi mluvili pravdu, a taky měli to srdíčko.*“ „*Sám pro sebe to neudělám (nepřestane užívat)*“. Respondent č. 2 říká: „*Oni jsou divný (ostatní lidé užívající drogy).*“ Respondent č. 3 říká: „*Tyjo, to (jeho já) se mění furt.*“ „*Hodně mě změnilo drogy jako v tomhle směru...takový to ego...vůbec jako nejsem...prostě...takovej typ člověka, že bych...nevím...nevím jak bych to řekl ani...já jako člověk.*“ Respondent č. 4 řekl, že *potřebuje muziku a normální lidi, aby se cítil být sám sebou.* Respondentka č. 5 říká: „*Já, no tak já, asi podle rodičů, že mi vždycky říkali, že jsem byla chytrá jako malá a teďka prostě, no nejsem ze sebe já úplně šťastná...změnila jsem se hodně. Všichni, jak jsem byla chytrá a toľento.*“ „*Sama sebou, asi když mám nejlepší kámošku u sebe, když prostě můžeme dělat kraviny, se prostě nestydím před ní.*“ Respondentka č. 6 říká, že *se její já od narození určitě změnilo, a že pro ni znamená nejvíc. Aby se cítila sama sebou, potřebuje samu sebe.* Respondent č. 7 říká: „*Nejvíc pro mě znamená já.*“ „*Já jsem na prvním místě samozřejmě, ať si to každé přizná, nebo nepřizná, každé myslí nejvíc sám na sebe, ale musí to umět pojmenovat, nesmí být jako sobec úplněj. První jsem já, samozřejmě, že jo.*“ „*Perník potřebuju (aby se cítil sám sebou nebo ve své kůži).*“

Pro účely této práce bude snazší používat pojmy sebehodnocení a sebepojetí synonymně, jak píše Blatný (2001, s. 26).

V kapitole věnované kategorii drogy hovoří Kalina (2003a, s. 92) o tom, že v období dospívání je tvořeno sebehodnocení a základ vlastní identity, a že nedostatečná podpora z různých stran v tomto životním období může vést k užívání drog. Tato oblast může být velmi citlivým tématem, zároveň je dobré si v pozici pracovníka uvědomit, že sebehodnocení a vnímání vlastní identity klientů a pracovníků může být extrémně odlišné, takže je třeba brát to v potaz.

Někteří autoři (James in Hayes 2011, s. 21) hovoří o tom, že sebepojetí je ovlivněno významnými druhými. Respondenti své sebepojetí budují na základě toho, co jsou schopni udělat pro sebe a co jsou schopni udělat pro druhé. Potvrzoval by to také Laca (2013, s. 96), který hovoří o dvou způsobech výchovy; pokud není ve výchově akceptována osobnost dítěte, každá chyba je trestána a je kladen důraz na dokonalé výkony, dítě buduje své sebehodnocení pouze na základě toho, zda podle rodiče udělalo dost. Není zde prostor pro vlastní názor, pro vlastní zhodnocení správnosti výkonu či situace. Jak si má pak dítě vytvořit zdravou schopnost sebereflexe a sebehodnocení? Hodnocení vlastní osobnosti na základě kritérií okolí je součástí vývoje, avšak v průběhu dospívání by mělo dojít ke zvnitřnění kritérií a vybudování schopnosti hodnotit sám sebe, o čemž píše taktéž Laca (2013, s. 117). Dle výpovědí respondentů se lze domnívat, že u nich nedošlo k posunu k uvážlivému hodnocení sebe sama, a tedy nejsou nebo nebyli připraveni na přebrání vyšší míry odpovědnosti. Zůstali ve fázi, kdy své hodnocení budují na základě hodnocení ostatních, jak potvrzují některé výpovědi. Často se respondenti zmiňovali o tom, že sami kvůli sobě nepřestanou užívat drogy. Museli by to udělat pro někoho, například pro partnera, nebo pro děti. To může být důkazem toho, jak klienti budují svoje sebehodnocení na základě vnímání okolí, ne vnímání svého.

Kalina (2015, s. 181) přirovnává chování a potřeby člověka se závislostí k chování a potřebám kojence. I některé výpovědi nasvědčují tomu, že respondenti nejsou zcela vyspělými jedinci. Když si toto pracovník uvědomuje, může snadno sklouznout k devalvaci klienta, k jeho ponížení, bude-li na něj nahlížet jako na dítě nebo na nedospělého. Na druhou stranu mu toto vědomí může pomoci s pochopením dětinského jednání, které se u osob se závislostí občas objevuje.

Hayes (2011, s. 21) hovoří o tom, že součástí sebepojetí je také sociální srovnání, které probíhá ve vztahu k významným osobám. Píše, že „se nesrovnáváme s úplně jinými lidmi, ale s těmi, které považujeme za sobě podobné“. Klienti terénního programu mohou mít za

významné druhé osoby, které jsou zcela odlišné od významných druhých pracovníků. Z toho mohou plynout velmi odlišné nároky, které klienti mají na sebe nebo na své okolí (v porovnání např. s pracovníky). Zároveň je třeba přihlídnout k tomu, že životní historie, během níž se tito významní druzí, a tím i sebezpojetí, formovali, se také pravděpodobně liší od životní historie pracovníků. Může zde dojít k výraznému nesouladu hodnot, a je úkolem pracovníka, aby si rozdílnost hodnotové orientace uvědomil, pochopil ji a do určité míry ji respektoval. Může však klientovi představit také jinou hodnotovou orientaci.

Blatný (2001, s. 27) píše, že lidé s nestabilním sebehodnocením mají příznivější reakce na pozitivní zpětnou vazbu. Respondenti velmi často zmiňovali, že nechodí tam, kde je nemají rádi, že potřebují, aby se s nikým nehádali apod. Je pro ně tedy těžké jít někam, kde musí čelit nepříjemnému pocitu. Hajný (in Kalina 2015, s. 175) taktéž tvrdí, že odolnost vůči konfliktním situacím bývá u osob užívajících návykové látky křehkou kvalitou. Lze tedy vyvozovat, že tito respondenti nemají příliš stabilní sebehodnocení. Je třeba brát v potaz zvýšenou citlivost na negativní hodnocení při práci s klientem. Zároveň by však bylo vhodné konfrontovat klienta s realitou a tuto odolnost zvyšovat, v rámci uschopňování a fungování v běžném světě.

Někteří respondenti mluví o ostatních lidech s drogovou závislostí, jako by s nimi neměli vůbec nic společného. Říkají, že oni jsou divní, oni si vůbec neuvědomují, co pro ně pracovníci dělají, oni nemají to srdíčko. Z toho lze vyvodit, že si nepřejí být členy skupiny lidí s drogovou závislostí. Tajfel (in Hayes 2011, s. 15) píše o tom, že na základě vnímání lidí podle členství ve skupinách vznikají společenské normy, stereotypy a předsudky. Dle výpovědí si tento jev respondenti uvědomují a není jim to příjemné. Pro navázání bezpečného vztahu klient-pracovník, pro vytvoření vhodného prostředí, je potřeba silné sebeuvědomění pracovníka, práce s vlastními předsudky a práce na tom, aby je na klienty neaplikoval, neboť by to mohlo silně narušit důvěru.

Hayes (2011, s. 14) píše o tom, že základní lidskou pohnutkou je vyhledávání všeho, co posílí naši sebeúctu, a umožní nám tedy smýšlet o sobě dobře. Tím něčím mohou být v případě klientů terénního programu právě návykové látky. Hovoří o tom například Vágnerová (2003, s. 45): „Tuto možnost, eventuálně alespoň její iluzi, jim mohly poskytnout psychoaktivní látky. Mohly vyvolat žádoucí pocity, po určitou dobu je zbavit nejistoty, starostí a strachů, zlepšit jejich sebehodnocení, dosáhnout rychlého a snadného uspokojení.“ Úkolem terénního pracovníka je zaprvé respektovat to, že si klient pomáhá drogou k výše zmíněným pocitům, ale také mu může ukázat, že jistotu i stabilnější sebehodnocení lze získat i jinak, a že i když k tomu může vést náročnější cesta, ten pocit pak může být trvalejší a jeho cena nemusí být tak vysoká a destruktivní.

1.2 Shrnutí východisek

Winkelmann (in Nepustil, Geregová 2020, s. 20) upozorňuje na fakt, že drogy byly v minulosti používány jako způsob posilování komunitních vazeb, mají různorodé využití v lékařství nebo při rituálech. Laca (2013, s. 17) tvrdí, že příslušnost ke komunitě znamená vědět, kdo jsem a jaká je moje sociální identita.

Nepustil a Geregová (2020, s. 22) píší, že člověk užívající drogy se rychle dostane do pozice odmítané, nechtěné a nedůvěryhodné osoby. Vytváří se skupiny lidí užívajících drogy, v nichž se formují specifické identity a životní styly. Pro většinu společnosti jsou lidé, kteří užívají drogy neviditelní, dokud se nestanou nositeli nějakého sociálně-patologického problému.

Předpoklady k vybudování závislosti nejsou v genech, ani v samotných návykových látkách. Faktor, který výrazně zvyšuje pravděpodobnost vzniku závislosti, je zážitek traumatu, respektive nepříznivých zkušeností v dětství (Maté in Nepustil, Geregová 2020, s. 28). Podle tohoto autora je závislost odpovědí na bolest.

Kalina a kol. (2003a, s. 92) uvádí, že jedním z důvodů pro vznik závislosti může být krize hledané identity. Hajný (in Kalina 2015, s. 172) závislost chápe jako jev, který není izolovaný, ale existuje v systému vztahů dotyčného člověka. Stává se tak dočasně nutným prvkem, který umožňuje určité fungování, postoje a udržuje rovnováhu.

Matoušek (2016, s. 92) kulturu popisuje jako souhrn sociálních institucí, hodnot a norem daného společenství, hodnotu pak definuje jako to, co daná společnost považuje za žádoucí a dobré (2016, s. 70). Normu uvádí v závislosti na kultuře a v sociálním kontextu, jedná se o to, co je v souladu s míněním nebo chování většiny, nebo o to, co v daném prostředí funguje. Za normu lze také považovat stav blížící se ideálu (2016, s. 118). Kulturní identita tedy znamená hodnotově-normativní identitu, ve vztahu k respondentům jde o to, co je v kontextu identity cenné a co mají ve vztahu ke společnosti dělat.

Identita je jedinečná, kolik je respondentů, tolik je identit, ve kterých lze však najít podobné rysy a témata. Jedním ze společných rysů konstrukce kulturní identity klientů terénního programu je vztahování se, k sobě i ostatním lidem, a budování vlastního sebepojetí na základě hodnocení významných druhých.

Dalším opakujícím se tématem jsou drogy a jejich vliv na sebepojetí. Respondenti se také shodují na existenci souvislosti mezi drogami, rodinou a vztahy obecně.

Společným rysem je také pojetí domova, kdy klienti potřebují, aby je někde měli rádi, aby se tam mohli cítit jako doma.

Ať už je identita uchopena z hlediska sociální konstrukce, nebo jako psychologický koncept, je nedílnou součástí lidské osobnosti a ovlivňuje příčiny i následky lidského chování.

Znamená vědět, kdo jsem a kam patřím ve společnosti, jak se vztahuji k sobě a k ostatním lidem. Užívání drog bylo a do určité míry stále je komunitní záležitostí a příslušnost k určité komunitě je podmínkou vědomí vlastní sociální identity.

Užívání drog vede ke zformování nové identity a životního stylu. Začne-li člověk užívat drogy, pravděpodobně v jeho životě dojde ke zformování nové, specifické kulturní identity, která je užíváním ovlivněna.

Závislost existuje v systému lidských vztahů, tudíž s identitou úzce souvisí. Poskytování služeb terénního programu je mimo jiné založeno na důvěrném vztahu mezi klientem a pracovníkem, ve kterém figuruje závislost, dvě odlišné osobnosti a společnost, tedy několik prvků tvořících kulturní identitu. Proto může být přínosné podívat se na metodiku terénního programu optikou teorie kulturní identity.

Jak bylo uvedeno výše, Maté tvrdí, že je závislost odpovědí na bolest a souvisí s nepříznivými zkušenostmi z dětství. Vezme-li terénní pracovník v potaz toto tvrzení v kontextu teorie kulturní identity, může mu to pomoci pochopit klientovo životní nastavení a některá jeho rozhodnutí, a zároveň může zjistit nové informace o sobě samém.

2 Metodika terénního programu

Terénní program se specializuje na práci s osobami užívajícími OPL. Mezi cíle terénního programu patří vyhledávání a kontaktování uživatelů drog v jejich přirozeném prostředí, navázání a udržování vztahu s nimi (Most k naději 2022, s. 5, 6). Bednářová (in Matoušek 2008, s. 169, 167) píše, že se jedná o specifickou vyhledávací, mobilní terénní sociální práci, která disponuje nízkoprahovou nabídkou pomoci osobám žijícím rizikovým způsobem života, u nichž je předpoklad, že sociální pomoc potřebují a dosud nejsou v kontaktu s příslušnou institucí (viz kapitola 1. Terénní sociální práce, s. 13, 14). Dále uvádí, že osoby jsou kontaktovány ve svém přirozeném prostředí, což znamená na místech a v časech, kde se vyskytují nejčastěji. Poskytování služeb v přirozeném prostředí klienta se dá vysvětlit také jako sociální práce, která nečeká, až se na ni někdo obrátí, ale která se sama nabízí v místech vznikajících sociálních konfliktů. Bednářová hovoří také o tom, že terénní sociální pracovníci se učí rozumět dynamice prostředí, pochopit subkulturní zvláštnosti a přizpůsobit se procesům života ve specifickém světě dané cílové skupiny. Působení v přirozeném prostředí klienta také znamená, že v závislosti na změně aktuálního sociálního prostředí dané cílové skupiny mění své působiště i sociální pracovník.

Dále si terénní program klade za cíl informovat klienty o rizicích spojených s užíváním OPL, o možnostech léčby, motivovat klienty ke spolupráci s dalšími zařízeními a institucemi (úřady, K-centrum). Cílem je také vést klienty k tomu, aby užívali drogy co nejbezpečnějším způsobem a zároveň snižovat fyzické, psychické i sociální dopady užívání OPL. Mezi další cíle patří posilování sociálních kompetencí a odpovědnosti klienta, podporování samostatného jednání, monitoring a depistáž drogové scény, přizpůsobování služeb trendům drogové scény, ochrana veřejného zdraví (Most k naději 2022, s. 6).

Terénní program nabízí informační servis, individuální poradenství (drogové, sociální, trestně-právní, zdravotní), krizovou intervenci osobní i telefonickou, výměnu použitých injekčních stříkaček a distribuci materiálu potřebného k bezpečnějšímu užívání OPL, první pomoc a základní zdravotní ošetření, zprostředkování kontaktu na navazující nebo potřebné služby, osobní asistenci, tedy spoluúčast při návštěvě lékaře nebo jiné instituce, screeningové testování na HIV, HCV, syfilis, bezpečnou likvidaci pohozených injekčních stříkaček (Most k naději 2022, s. 6,7). Mezi služby terénního programu patří i komunikace s klienty prostřednictvím sociálních sítí (Most k naději 2022, s. 63). Někdy je pro uživatele přínosem i pouhá možnost sdílet své starosti a události všedního dne. Lidé užívající drogy se také dostávají do kontaktu s těmi, kteří stojí mimo drogovou scénu, a ti se tak mohou stát pojítkem s majoritní společností (Hokynek in Nepustil 2020 s. 78).

Ludewig (in Matoušek 2022, s. 68) upozorňuje, že v úvodu spolupráce je zásadní dostatečně a jasně formulovat kontrakt, jinými slovy dojednat zakázku, což je smluvní vztah mezi pracovníkem a klientem. V něm je (ať už v písemné nebo ústní formě) stanoveno, jaké jsou cíle společné práce, jakými metodami na nich bude pracovník a klient pracovat, jak oba poznají že je jejich spolupráce úspěšná a kdy ji lze ukončit.

Pokud se klient rozhodne využívat služeb terénního programu, zavazují se obě strany, tedy klient i pracovník, k plnění svých povinností v rámci poskytování a využívání služeb TP. Pracovníci se tímto také zavazují k dodržování a ochraně práv klienta. Nejčastěji je uzavíraná nepsaná ústní forma dohody. Změní-li se během poskytování služby zakázka klienta, je možné dohodu změnit nebo doplnit. Ústně uzavřená dohoda je zpravidla evidována v podobě kódu klienta, dále eventuálně v podobě vyplněného vstupního dotazníku, záznamu o ústní dohodě, zformulovaného cíle klienta a jeho zakázky (Most k naději 2022, s. 37). Součástí dohody o spolupráci je vždy označení smluvních stran, cíl dohody, rozsah činností a úkonů v rámci poskytování sociální služby, místo a čas poskytování služby a poučení o právech a povinnostech obou stran. Délka spolupráce je stanovena na základě potřeb klienta a jeho zakázky (Most k naději 2022, s. 38). Na dojednávání zakázky, tedy stanovování cíle spolupráce, se klient aktivně podílí, stejně jako na volbě způsobů, forem a rozsahu poskytovaných služeb, reflektování naplnění potřeb a reflektování účelnosti poskytovaných služeb. Dobře formulovaný osobní cíl by měl splňovat následující kritéria: měl by být specifický, měřitelný, akceptovatelný pro obě strany, realistický a termínovaný. Dále by měl být pro klienta významný, pozitivně formulovaný, měl by pojmenovávat začátek, nikoli jen konec něčeho, k jeho dosažení musí klient vyvinout určité úsilí. Podstatné je nevnímat nedosažení cíle jako selhání, nepodaří-li se klientovi dosáhnout stanoveného cíle v určitém období, pracovník by jej měl dále motivovat a oceňovat klientovo úsilí (Most k naději 2022, s. 38, 39). Dalším nástrojem pro dobré formulování kontraktu je individuální plán. Tento plán obsahuje mimo hlavního cíle spolupráce také dílčí cíle, prostředky k jejich dosažení, předběžnou dobu pro naplnění cíle, ukazatele toho, že byl cíl naplněn, kód nebo jméno klienta, datum vyplnění a podpis pracovníka i klienta, přičemž klient může i nadále zůstat v anonymitě (Most k naději 2022, s. 41).

Obecně terénní program cílí na osoby dospělé a mladistvé ohrožené drogou. Cílová skupina je v Manuálu TP rozdělena na primární, sekundární a terciární. Do primární skupiny spadají jedinci závislí na návykových látkách, rekreační uživatelé návykových látek, experimentátoři a osoby ohrožené patologickým hráčstvím. Sekundární cílová skupina zahrnuje osoby, které se pohybují v prostředí s výskytem drog, jsou tedy jejich užíváním těž

ohrožené. Spadají sem i rodinní příslušníci uživatelů drog. V terciární cílové skupině jsou uvedeni žáci a studenti, na které terénní program může působit skrze besedy na školách nebo v klubech, a široká veřejnost, která se do kontaktu se službou dostává na veřejných akcích nebo skrze média (Most k naději 2022, s. 5, 6). Cílovou skupinou terénního programu jsou tedy osoby na okraji společnosti, jejichž poškození obvykle není příliš registrováno. Tito jedinci často žijí rizikovým způsobem života a stojí mimo dosah standardní sítě sociálních služeb. Důležitou roli zde hraje způsob trávení volného času (Bednářová in Matoušek 2008, s. 173). Tatáž autorka dále uvádí, že je u klientů terénního programu častá příslušnost k některé skupině, která je obvykle skupinou náhradní, v níž její členové hledají hodnoty, které postrádaly v rodině (Bednářová in Matoušek 2008, s. 174).

Výchozí filozofií terénního programu je harm reduction neboli snižování škod. Prostřednictvím tohoto přístupu jsou klienti motivováni k méně rizikovým způsobům aplikace drog. Je zde předpoklad, že vhodným přístupem je možné výrazně snížit dopady užívání drog. Mezi nejvýznamnější rizika patří šíření infekčních onemocnění a díky dostatečné informovanosti a distribuci čistých stříkaček či ochranných pomůcek, lze tomuto alespoň částečně zabránit, a snížit tak i náklady na léčbu onemocnění souvisejících s užíváním drog. V manuálu je uvedeno, že díky tomu, že užívání drog nebude mít na klienta takové dopady, může v budoucnu snáze nastoupit do léčby, dokončit ji, dosáhnout trvalé abstinence a stát se sociálně stabilním (Most k naději 2022, s. 40). Filozofie harm reduction akceptuje fakt, že užívání drog do jisté míry k lidské společnosti patří. S konceptem kontaktní práce s lidmi užívajícími drogy souvisí i to, že tito lidé mají stejná práva jako ostatní (Hokynek a kol. 2020, s. 77).

Dalším uvedeným principem je princip ochrany veřejného zdraví, což znamená, že se terénní program snaží o eliminaci nežádoucích dopadů užívání drog na společnost jako celek. Konkrétně jde o snahu zabránit šíření infekčních onemocnění a snižovat výskyt pohozeného injekčního materiálu. Zásadním principem je také respektování individuálních potřeb a svobodné volby klienta. Myšlena je tím hlavně situace, kdy se klient rozhodne neabstinovat a dál užívat drogy. I v této situaci se terénní pracovník snaží klienta motivovat k pozitivním změnám v životním stylu. Tento princip je zajištěn například možností volby místa setkání klientem, nebo možnost zvolit si svého klíčového pracovníka (Most k naději 2022, s. 6, 7, 8). Systém klíčových pracovníků je metodou, jejíž cílem je vytvoření prostoru pro klienta – navazování důvěryhodného vztahu mezi pracovníkem a klientem atd. S klíčovým pracovníkem klient sestavuje individuální plán a konzultuje jeho naplňování. Individuální plánování je významným nástrojem při práci s uživatelem sociální služby, jehož hlavním

smyslem je poskytovat službu v zájmu klienta a přizpůsobit ji jeho specifické životní situaci i osobním cílům (Kajanová, Urban in Matoušek 2022, s. 222).

Individuální plán má význam nejen pro uživatele, kterému slouží jako nástroj naplňování jeho požadavků (Čermáková, Johnová in Matoušek 2022, s. 222), ale i pro sociální pracovníky, jimž kromě konkrétního rámce poskytování služby na míru také umožňuje lépe poznat člověka, se kterým pracují (Sobek in Matoušek 2022, s. 222).

Terénní program vychází také z principu nízkoprahovosti, což zde znamená, že terénní program je k dispozici klientům v jejich přirozeném prostředí, bez nutnosti doporučení či předložení dokladu totožnosti. Kontakt může být anonymní a v prostředí, které si klient sám vybere. Abstinence také není podmínkou pro spolupráci s terénním programem. Díky těmto principům může dojít k odbourání nedůvěry a k podpoře respektu. Dalšími důležitými principy jsou diskrétnost, anonymita, mlčenlivost, bezplatnost, flexibilita (Most k naději 2022, s. 7, 8, 9). Bednářová (in Matoušek 2008, s. 170) vysvětluje, že by při zjišťování totožnosti klienta byla narušena důvěra, která je klíčová pro vztah mezi pracovníkem a klientem.

Hlavním prostředkem pro dosažení výše zmíněných cílů je osobnost pracovníka, tedy to, že vystupuje vůči klientovi jako vyzrálá a stabilní osobnost a pozitivní vzor. Respektuje osobnost klienta a neodsuzuje ho. Dokáže také poskytnout zpětnou vazbu, kotvit v realitě a chránit před předsudky, k jejichž vzniku by mohlo dojít v důsledku poskytování služby. Pracovník terénního programu by měl být zároveň odborníkem v oblastech snižování rizik, v oblasti zdravotní, sociálně-právní, a dalších (Most k naději 2022, s. 9). Pracovník by měl volit nedirektivní přístup, metody aktivního naslouchání a zrcadlení klientova stavu (Most k naději 2022, s. 11). Dalšími používanými technikami jsou otevřené otázky, aktivní naslouchání, potvrzování a oceňování, shrnování (Most k naději 2022, s. 45).

Kompetentní terénní pracovník by měl být otevřený, mít bezpodmínečně pozitivní vztah ke klientům, přijímat klienty jako rovnocenné osoby bez ohledu na to, kým jsou, co říkají nebo co dělají, nemá skrývat své pocity, jeho verbální a neverbální chování je v souladu a pro klienta čitelné. Dále by měl být také upřímný a empatický, i když má od situace odstup a nadhled (Most k naději 2022, s. 22). Matoušek a Hartl (in Matoušek 2008, s. 52) jako obecné předpoklady a dovednosti pracovníka pomáhající profese uvádí zdatnost, inteligenci, přitažlivost, důvěryhodnost, komunikační dovednosti a empatii. Hokynek (in Nepustil, Geregová 2020, s. 79) zmiňuje jako důležité schopnosti také improvizaci, pohotovost a schopnost organizovat větší skupinu lidí na jednom místě. Fabián (2021, s. 57) uvádí ještě zdrženlivost jako čtnost sociálního pracovníka i klienta. Jedná se o dovednost nezahrnout klienta nechtěnou pomocí a nenechat se manipulovat do nechtěné formy pomáhání.

Důležitá je také motivace k sociální práci, o které píše Fabián (2021, s. 54). Motivy k pomáhání mohou být tyto: altruismus (nesobecká láska k druhým), soucit, touha po moci, uspokojování vlastních potřeb, seberealizace, pocit vlastní důležitosti, společenské důvody, vnitřní potřeba prožívání vděčnosti, osobní zranění, zvědavost, povinnost.

Hejnová a Pelikánová (in Matoušek 2022, s. 67) píší, že sociální práce stojí na vztahu mezi pomáhajícím a klientem. Kvalita tohoto vztahu do značné míry určuje, zda bude vzájemná spolupráce efektivní a prospěšná. Kvalitě, efektivitě a užitečnosti mimo jiné prospívá nastavení a udržování hranic mezi pracovníkem a klientem. Hranice totiž pomáhají zajišťovat ve vztahu bezpečí, což je vzhledem k nepříznivému a mnohdy až ohrožujícímu charakteru životních situací, v nichž se klienti nacházejí, zásadním faktorem. Autorky dále uvádí, že by pracovník měl usilovat o nastavení bezpečných hranic. Pracovník s takto nastavenými hranicemi je schopen zaujímat vůči klientům partnerský, profesionální a respektující přístup a vnímat klienta jako kompetentního jedince. Respektuje a vnímá jeho potřeby a přání a zajímá se o jeho problémy. Chápe však, že není zodpovědný za jejich řešení, a nenechává se problémy klienta pohltit. Je schopen rozlišovat svůj osobní a profesní život a je vnímavý ke svým vlastním limitům a hranicím, nepřeceňuje se a umí požádat o pomoc a podporu. Umí přiznat chybu a nestaví se do role neomylného experta.

Jakékoli překročení hranic dohodnuté role by mělo být vědomé a pracovníkovi by měla být zřejmá s tím spojená motivace a případná rizika nejen pro něj samotného, ale také pro klienty, kolegy nebo organizaci či profesi (Hejnová, Pelikánová in Matoušek 2022, s. 68).

2.1 Etický kodex a etická dilemata

Sociální práce je založena na hodnotách demokracie, lidských práv a sociální spravedlnosti. Za výchozí dokumenty pro dodržování lidských práv jsou zde považovány Všeobecná deklarace lidských práv, Charta lidských práv Spojených národů, Úmluva o právech dítěte, Ústava, Listina základních práv a svobod a další zákony (Etický kodex Společnosti sociálních pracovníků České republiky 2006, s. 1). Nečasová (in Matoušek 2008, s. 21) uvádí, že hranice, v jejichž rámci se profesní etika pohybuje, nejsou přesně definovány, takže představa o tom, co by se mělo pod hodnoty profese zahrnovat, je sama součástí diskuse. Etický problém je autorkou popsán jako situace, kdy je evidentní, jak by měl pracovník rozhodnout, ale toto rozhodnutí se mu přičí. Etické dilema je pak situace, kdy pracovník stojí před dvěma nebo více nevhodnými možnostmi. Jedna situace může být pro jednoho člověka technickou otázkou, pro jiného etickým problémem a pro dalšího etickým dilematem (Nečasová in Matoušek 2008, s. 24). Fabián (2021, s. 58, 59) píše, že je etika sociální práce složitým pojmem. Sociální pracovník pracuje s osobami, které přicházejí žádat o pomoc, a tak se od začátku nejedná o rovnoprávný vztah.

Sociální pracovník respektuje jedinečnost každého člověka bez ohledu na jeho původ, etnickou příslušnost, rasu či barvu pleti, mateřský jazyk, věk, pohlaví, rodinný stav, zdravotní stav, sexuální orientaci, ekonomickou situaci, náboženské a politické přesvědčení a bez ohledu na to, jak se podílí na životě celé společnosti. Sociální pracovník pomáhá jednotlivcům, skupinám, komunitám a sdružením občanů svými znalostmi, dovednostmi a zkušenostmi při jejich rozvoji a při řešení konfliktů jednotlivců se společností a jejich následků. Sociální pracovník dává přednost profesionální odpovědnosti před svými soukromými zájmy. Služby poskytuje na nejvyšší odborné úrovni. Pravidla etického chování sociálního pracovníka ve vztahu ke klientovi jsou následující: sociální pracovník podporuje klienty k vědomí vlastní odpovědnosti, jedná tak, aby chránil důstojnost a lidská práva svých klientů. Pomáhá všem klientům se stejným úsilím, bez jakékoli formy diskriminace. Sociální pracovník by měl jednat s klientem jako s celostní bytostí, zajímat se o člověka v rámci rodiny, komunity, společenského a přirozeného prostředí. Zaměřením na silné stránky podporuje zmocňování jedinců, komunit a skupin. Sociální pracovník také chrání klientovo právo na soukromí a důvěrnost jeho sdělení. Podporuje klienty v zapojování do procesu řešení jejich zakázek a problémů. Sociální pracovník si je vědom svých odborných a profesních omezení. Pokud s klientem nemůže sám pracovat, předá mu informace o dalších formách pomoci. Nepustil a Geregová (2020, s. 57) píší, že zmocňování neboli empowerment je cílem určitých metod psychosociální podpory. Upozorňují také, že i dobře míněná aktivita může druhého spíše zneschopňovat. Cílem zmocňování je, aby lidé užívající

drogy, měli více možností rozhodovat o svém životě. Tyto metody nejsou zaměřeny pouze na pomoc jedincům, ale mohou být přínosné i pro pomáhajícího pracovníka, který může lépe definovat a reflektovat svou mocenskou pozici.

Ve vztahu ke společnosti má sociální pracovník právo i povinnost upozorňovat širokou veřejnost a příslušné orgány na případy porušování zákonů a oprávněných zájmů občanů. Spolupracuje na zlepšení sociálních podmínek a zvyšování sociální spravedlnosti. Upozorňuje na potřebu zajistit přístup ke společenským zdrojům spravedlivě. Účastní se na šíření možností a příležitostí ke zlepšení kvality života pro všechny osoby, se zvláštním zřetelem na znevýhodněné jedince a skupiny. Sociální pracovník požaduje uznání toho, že je zodpovědný za své jednání vůči osobám, se kterými pracuje, vůči kolegům, zaměstnavatelům, profesní organizaci a vůči zákonným ustanovením, a že tyto odpovědnosti mohou být ve vzájemném konfliktu (Most k naději 2022, s. 11, 13).

Existují základní etické problémy, mezi něž patří například otázka, kdy vstupovat či zasahovat do života občana a jeho rodiny, skupiny či obce, kterým sociálním případům dát přednost a věnovat čas na dlouhodobé sociálně výchovné působení, kolik pomoci a péče poskytnout, aby stimulovaly klienta ke změně postojů a odpovědnému jednání a nevedly k jejich zneužití, kdy přestat se sociální terapií a poskytováním služeb a dávek sociální pomoci. Jako další problémové okruhy jsou uvedeny situace, kdy dojde ke konfliktu zájmu pracovníka a zájmu klienta, konfliktu klienta a jiného občana, konfliktu zájmu klienta a ostatní společnosti, a další. Náplní práce sociálního pracovníka je pomoc i kontrola, což mohou být protichůdné aspekty. Je třeba vyjasnit etické důsledky kontrolní role a zohlednit základní hodnoty sociální práce. Sociální pracovník by měl mít možnost diskutovat, zvažovat a analyzovat etické problémy a dilemata ve spolupráci s kolegy a dalšími odborníky (Most k naději 2022, s. 13, 14). V manuálu jsou definovány oblasti možného střetu zájmů, pravidla prevence a nápravy. Spadají sem situace, kdy je klient příbuzný/partner, kamarád/pracovníka či sponzora, nebo kdy je klient bývalým pracovníkem programu, klient je zneužívaný pracovníkem, pracovník má předsudky vůči klientovi, pracovník sdílí volný čas s klientem a další. Za prevenci vzniku těchto situací je považována znalost a respektování standardů, principů, etického kodexu, zákona o sociálních službách, porada pracovního týmu, intervize a supervize (Most k naději 2022, s. 31).

Pracovník by měl průběžně využívat možnosti osobní i profesní podpory, odborného poradenství, supervize, intervize či vzdělávání (Hejnová, Pelikánová in Matoušek 2022, s. 70).

3 Návrh opatření

3.1 Imperativy terénní sociální práce

Tato kapitola nabízí imperativy terénní sociální práce, které byly vytvořeny na základě teorie konstrukce kulturní identity klientů terénního programu.

Mezi životní historií pracovníka a klienta mohou existovat významné rozdíly, které je nutné reflektovat a být vůči nim citlivý v každém kontaktu s klientem. Osobnost jednoho klienta se skládá z mnoha identit, což je třeba zohlednit při práci s jednotlivými klienty.

Aby pracovník mohl klientovi srozumitelně předat smysl terénního programu, musí brát na vědomí odlišnosti v sebepojetí a interpretaci. Při stanovování kontraktu pracovník reflektuje rozdílnou životní historii, hodnotové uspořádání, odlišné sebepojetí či způsob interpretace vztahů.

Poznání a pochopení zvláštností, životních procesů, specifik a dynamiky prostředí plynoucí z odlišné konstrukce kulturní identity je zásadní pro naplnění podmínky poskytování služeb v přirozeném prostředí klienta.

Pracovník se pro klienta může stát významným druhým, nebo vzorem, proto by měl dbát na nastavení a udržování hranic, aby ochránil sebe i klienta, přičemž tyto hranice jsou křehké a pracovník za jejich nastavování i udržování nese zodpovědnost.

Upřímnost v roli terénního pracovníka zvyšuje šance na vytvoření kvalitního vztahu s klientem, jenž je základem kontaktní práce. Upřímnost pracovníka může být klientovi inspirací. Inspirovat může pracovník klienta i v negativním slova smyslu, obezřetnost v jednání a chování je tedy na místě.

Klient může být extrémně citlivý na hodnocení vlastní osoby, a to na kladné i záporné. Proto, když už je to nutné, by měl pracovník hodnotit konkrétní chování nebo jednání, nikdy ne klienta jako člověka.

Znalost teorií, metod a postupů v oblasti terénní sociální práce minimalizuje riziko zneužívání pozice moci a manipulace. Je užitečné využívat možnosti sdílení s dalšími kolegy, intervize či supervize.

Pracovník by měl znát etický kodex a jeho znalost aktivně využívat, měl by být otevřený vůči diskusi o etice sociální práce a uvědomovat si, že jeho osobnost pracovníka hraje významnou roli při práci v nejasně definovaných hranicích profesní etiky sociální práce.

Není v silách všech terénních pracovníků respektovat všechny klienty zcela bez výhrad, proto je nutné poznávat a reflektovat vlastní předsudky. Pokud příliš ovlivňují, či dokonce znemožňují práci s klientem, je na místě přenechat případ jinému kolegovi.

3.2 Propojení poznatků

Důležitou součástí profesionální role terénního pracovníka jsou kompetence. Schopnost nastavovat a udržovat hranice, stejně jako například znalost etického kodexu, teorií a metod sociální práce, jsou aspekty, které by měl kompetentní pracovník do své role zahrnout. Nabízí se proto propojení soustavy kompetencí a poznatků o konstrukci kulturní identity klientů terénního programu.

Havrdová (1999, s. 45) uvádí šest kompetencí, tedy šest oblastí profesionální role, které se vzájemně prolínají a doplňují: rozvíjet účinnou komunikaci, orientovat se a plánovat postup, podporovat a pomáhat k soběstačnosti, zasahovat a poskytovat služby, přispívat k práci organizace a odborně růst.

První kompetenci definuje Havrdová (1999, s. 49) jako umění naslouchat a vytvářet podmínky pro otevřenou komunikaci mezi jednotlivými klienty, skupinami a komunitami. Pracovník iniciuje spolupráci a motivuje pro změnu v zájmu klientů.

Zásadním aspektem důvěrné atmosféry, ve které může docházet k otevřené komunikaci, je upřímnost, která je pro klienty terénního programu důležitá. K účinné motivaci klienta pracovníkovi může pomoci znalost konstrukce kulturní identity, která může přímo ovlivňovat dílčí aspekty motivace.

Další kompetence, tedy orientovat se a plánovat postup, je definována takto: „Ve spolupráci s klienty, jejich pečovateli a jinými odborníky získává přehled o jejich současných i potenciálních potřebách i zdrojích a společně plánuje postupy, reagující na zjištěnou nouzi a ohrožení. Dovede stanovit rizikové faktory a meze spolupráce.“ (Havrdová 1999, s. 60). Plánování postupů, stanovování rizikových faktorů a mezí spolupráce je součástí vymezování kontraktu. Potřeby a zdroje klienta podléhají vlivům kulturní identity, které je třeba při definování spolupráce brát na vědomí.

Třetí kompetence soustavy je definována jako podporování příležitostí k tomu, aby lidé mohli použít své vlastní síly a schopnosti. Zahrnuje také pomáhání přebírat zodpovědnost, zabezpečovat svá práva a kontrolovat ohrožující chování (Havrdová 1999, s. 69).

Tato oblast profesionální role souvisí se znalostí etického kodexu, který upravuje práva a povinnosti klientů i pracovníků. Bude-li pracovník v tomto směru kompetentní, pak pro něj bude snazší pohyb v hranicích profesní etiky, které mohou být nejasné. S touto kompetencí souvisí i schopnost rozeznat, kdy, jak a k čemu je vhodné klienta motivovat a podporovat. I k tomu může být znalost klientovy kulturní identity nápomocná, protože mnohé vypovídá právě o pojetí motivace. Interpretace pojmů jako vlastní síla, práva nebo

ohrožující chování může být na základě rozdílné kulturní identity odlišná. Zároveň proces konstrukce kulturní identity ovlivňuje klientovy silné stránky a i to, jak s nimi pracovník dokáže pracovat.

Zasahovat a poskytovat služby je čtvrtou oblastí kompetencí, která je definována tím, že pracovník poskytuje nebo zajišťuje přiměřenou úroveň podpory, péče, ochrany a kontroly a zapojuje se do prevence. Podporuje spolupráci mezi jednotlivci, skupinami, komunitami a organizacemi (Havrdová 1999, s. 79).

Během spolupráce mezi pracovníkem a klientem může dojít k tomu, že pracovník začne hrát v klientově životě významnou roli, stane se pro něj významným druhým. Udržení hranice mezi kontrolou a pomocí, která je už tak velmi křehká, může být o to náročnější. Znalost východisek, jako jsou teorie a metody, může pracovníkovi být nápomocná při hledání rovnováhy v takové situaci.

Předposlední kompetencí ze soustavy je přispívat k práci organizace. Havrdová (1999, s. 87) tuto oblast definuje takto: „Pracuje jako odpovědný člen organizace, přispívá k hodnocení a zlepšování její práce a účinnosti služeb pro klienty a efektivně využívá všech zdrojů. Spolupracuje s kolegy.“

Znalost procesu konstrukce kulturní identity může mít přímý vliv na účinnost služeb pro klienty, na rozeznávání jejich potřeb a interpretací, a zároveň může být zdrojem pochopení některých důvodů a motivací. Budou-li pracovníci znát potřeby klientů, mohou jim přizpůsobit služby. Když budou pracovníci chápat interpretace klientů a jejich motivace, mohou podle toho též upravit poskytování služeb. Lze tak docílit toho, že služby budou poskytovány přímo na míru konkrétním klientům, s ohledem na odlišnosti v kulturních identitách.

Jako poslední uvádí Havrdová (1999, s. 97, 98) kompetenci odborně růst, což znamená, že je pracovník schopen konzultovat a řídit svůj odborný i osobní růst. Je schopen se kvalifikovaně rozhodovat, spolupracovat v síti, dosahovat vytyčených pracovních cílů ve stanoveném čase a přispívat k pozitivním změnám ve svém oboru.

Součástí osobního růstu a kvalifikovaného rozhodování je i uvědomování si vlastních předpokladů a limitů. Poznávání různorodých procesů konstrukce kulturní identity může k uvědomování těchto předpokladů výrazně přispět. Pracovník se setkává s množstvím specifických klientů, tím pádem s ještě větším množstvím různých identit, a ne všechny jsou kompatibilní s jeho vlastní identitou. Uvědomění si vlastních možností lze považovat za součást této kompetence.

4 Diskuse

Z výzkumného šetření vyplynulo, že jedním z nejvýznamnějších prvků, které vstupují do procesu konstrukce kulturní identity klientů terénního programu, je vztah nebo vztahování se k sobě samému, nebo k dalším lidem. Poskytování služeb terénního programu je v podstatě založeno na vztahu, proto také vstupuje do procesu konstrukce kulturní identity, a naopak tento proces ovlivňuje své účastníky, tedy klienty i pracovníky terénního programu. K podobnému závěru dospěla ve své bakalářské práci i Hnízdilová (2022, s. 45, 46), která píše o vztahu mezi pracovníkem a klientem. Uvádí, že vztah, který si klient k pracovníkovi vytváří, má vliv na identifikaci příčin i důsledků klientova užívání drog a na návrhy opatření. Důležitost vztahu zdůrazňují i autoři, z jejichž publikací bylo čerpáno při tvorbě této bakalářské práce.

V rámci výzkumu bylo zjištěno, že mezi hodnotovou orientací klienta a pracovníka mohou být velké odlišnosti, což je způsobeno mimo jiné rozdílnou životní historií. Na životní historii naráží i Hnízdilová (2022, s. 46), když píše o mezigenerační závislosti. V odborné literatuře se příliš nemluví o tom, že odlišná hodnotová orientace a životní historie ovlivňují interpretaci některých důležitých pojmů, jako je například rodina nebo domov. Terénní pracovník předává klientovi hodnoty terénního programu a také jeho smysl, proto je pro něj znalost klientových interpretací důležitá.

Zcela zásadní je pro dobré poskytování služeb terénního programu stanovování hranic a práce s nimi. Ačkoliv se o tomto tématu odborná literatura zmiňuje, většinou jsou to zmínky poměrně abstraktní. Stálo by za to podrobněji popsat specifika hranic v kontaktní práci a práci na ulici, a také se více zabývat propustností této hranice. Myslím, že kdyby pracovníci měli k dispozici konkrétnější popis, cítili by se v této oblasti jistěji, s ohledem na to, že lze nastavování hranic považovat za výhradní odpovědnost terénních pracovníků.

Podobnosti ve výsledcích výzkumu mohou být výsledkem podobně zvoleného tématu bakalářských prací, ale i tím, že výzkum byl v obou případech realizován mezi klienty stejného terénního programu s relativně krátkým časovým odstupem. Je tedy možné, že v regionech, kde není užívání drog tak rozšířené a nemá takovou tradici podpořenou dalšími aspekty, by výsledky výzkumu byly odlišné. Drogová scéna v jednotlivých městech i krajích se běžně liší. Nicméně imperativy uvedené v této bakalářské práci lze uplatnit na práci s klienty terénního programu obecně, avšak s ohledem na specifika konkrétních regionů, pracovníků, klientů, a především jejich identit.

Výsledky výzkumu mohly být ovlivněny také tím, že rozhovory byly realizovány v průběhu jednoho týdne, což je poměrně krátký časový úsek. Za další limit výzkumu lze považovat nemožnost rozhovory zopakovat nebo doplnit. Kdyby byly rozhovory realizovány

opakovaně, bylo by možné zjistit více detailů, respondenti by mohly být sdílnější, a to by mohlo dále ovlivnit výsledky výzkumu. Vliv na zjištěné informace má dozajista také prostředí, kde byly rozhovory prováděny, tedy přímo v terénu v průběhu běžného kontaktu s klientem, kdy někteří respondenti pospíchali, zaměřovali pozornost jinam atd. Ačkoliv byli opakovaně upozorňováni na dobrovolnost účasti ve výzkumu, domnívám se, že někteří z nich se zúčastnili, protože mají vůči terénním pracovníkům pocit závazku, tedy se chtěli nějakým způsobem odvděčit, nebo měli pocit, že není fér vůči pracovníkům účast ve výzkumu odmítnout.

Aktuální úroveň poznání v oblasti drogové závislosti přispívá k pozvolné změně pojetí závislosti jako takové. V novější literatuře se lze dočíst, že závislost je důsledkem traumatu, že člověk užívající drogy se nemůže rozhodnout, že s užíváním přestane, že braní drog není pouze problémem lidí, kteří je berou, ale záležitostí celé společnosti. Toto poznání vede k výrazně vyšší podpoře služeb, které se zaměřují na snižování rizik, jako jsou právě terénní programy, a do budoucna snad také ke změně pohledu na lidi, kteří drogy užívají. Z výzkumu i z odborné literatury také vyplynulo, že závislost existuje v systému vztahů člověka. Závislost má vliv na vztahy a také člověk má k závislosti, respektive k droze, nějaký vztah. Zaměřit se ve výzkumu na vztah člověka k droze by mohlo přinést další nové poznatky. Bylo by také zajímavé věnovat větší pozornost faktoru času, který je, dle odpovědí respondentů, v procesu konstrukce kulturní identity podstatný. Nakonec si myslím, že by bylo přínosné zaměřit se na funkci a postavení jazyka v procesu konstrukce kulturní identity.

5 Závěr

Tématem bakalářské práce bylo sebehodnocení klientů terénního programu ve vztahu k vlastní kulturní identitě. Cílem výzkumu pak bylo zjistit, k jaké kulturní identitě se klienti terénního programu vztahují a jak lze toto poznání uplatnit při poskytování služeb terénního programu. Výzkum byl realizován prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů s klienty terénního programu pro lidi ohrožené drogou na území Libereckého kraje.

Bakalářská práce nebyla členěna běžným způsobem na teoretickou a výzkumnou část, tyto oblasti se v práci prolínají. První část bakalářské práce je věnována terénní sociální práci, konkrétně jsou zde vymezeny pojmy jako streetwork, harm reduction, nízkoprahovost či public health, a uvedeny souvislosti mezi nimi. V dalších kapitolách jsou propojeny kategorie, stanovené na základě výzkumu, s poznatky z odborné literatury. Jedná se o témata, která vstupují do procesu konstrukce kulturní identity. Následuje dílčí shrnutí této části. Dále je podrobně popsána metodika konkrétního terénního programu spolu s etickým kodexem a možnými etickými problémy. V textu jsou následně navržena opatření, jejichž součástí jsou imperativy terénní sociální práce vytvořené na základě získaných poznatků o konstrukci kulturní identity klientů a kompetence sociálního pracovníka, taktéž propojené se zjištěnými poznatky. V diskusi byla věnována pozornost nejvýznamnějším poznatkům, které vyplynuly z výzkumu, konkrétně vztahům a způsobu vztahování se klientů terénního programu, odlišnostem v životní historii a problematice nastavování a udržování hranic při poskytování terénní sociální práce. Byly zde také vysvětleny podobnosti s další odbornou prací, limity výzkumu a jeho další možnosti.

Spíše, než k jaké kulturní identitě se klienti vztahují, bylo nakonec zjištěno, jak probíhá proces konstrukce jejich kulturní identity. Ze získaných dat vyplynulo, že se jedná o proces specifický, do něhož vstupuje množství různých aspektů. Bylo také zjištěno, že tento proces má vliv na další oblasti života klientů, včetně poskytování služeb terénního programu.

Ačkoliv v rámci bakalářské práce byla především potvrzena již zjištěná data, za inovativní lze považovat optikou, kterou bylo na problematiku nahlíženo. Témata jako nastavování a udržování hranic, nebo stanovování kontraktu, byla předmětem výzkumu již mnohokrát, ale nahlízet na ně se znalostí kulturní identity těch, kterých se týkají, může sehrát velkou roli v celém procesu. Zjištění, že je člověk bytostí vztahovou, také není novým objevem, ale potvrzení důležitosti vztahů a vztahování se u klientů terénního programu už za přínos považovat lze, neboť u specifických cílových skupin může snáz docházet k opomínání těchto základních aspektů.

Dalším přínosem práce je možnost podívat se na proces konstrukce kulturní identity očima klientů samotných, protože jejich pohled a pohled terénních sociálních pracovníků se bude zákonitě lišit, stejně jako pohled zbytku společnosti.

Nakonec lze poznatky o procesu konstrukce kulturní identity využít především v kontaktu s klientem, při poskytování služeb terénního programu. Proto bakalářská práce nabízí návrhy opatření stanovené na základě teorie konstrukce kulturní identity klientů, což lze považovat za jeden z jejích hlavních přínosů. Výsledky výzkumu shrnuté do imperativů sociální práce v terénu a kompetencí propojených s poznatky, mohou posloužit terénním pracovníkům jako opora při poskytování služeb s ohledem na citlivost vůči rozmanitým kulturním identitám, s nimiž se denně setkávají.

Text je určen především pracovníkům terénních programů pro osoby ohrožené drogou, protože jim může pomoci nahlédnout na práci s klienty jiným způsobem. Imperativy sociální práce v terénu mohou být pracovníkům oporou při kontaktu s klienty, stejně jako kompetence propojené se zjištěními výzkumu. Bakalářská práce by však mohla být inspirativní i pro další pomáhající pracovníky, bez ohledu na cílovou skupinou, neboť nabízí jiný pohled na mnohokrát opakovaná, ale stále důležitá data.

Seznam použitých zdrojů

- BARVOVÁ, P., 2017. *Domov jako místo k životu i umírání* [online]. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. Vedoucí práce Zdeňka DOHNALOVÁ. [vid. 28. 1. 2023] Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/hsxmx/>
- BEDNÁŘOVÁ, Z., PELECH, L., 2000. *Sociální práce na ulici*. Brno: Doplněk. ISBN 80-7239-048-1.
- BEDNÁŘOVÁ, Z., PELECH, L., 2003. *Slabikář sociální práce na ulici*. Brno: Doplněk. ISBN 80-7239-148-8.
- BERGER, P. L., LUCKANN, T., 1999. *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 80-85959-46-1.
- BLATNÝ, M., 2001. *Sebepojetí v osobnostním kontextu*. Brno: Psychologický ústav AV ČR a vydavatelství Masarykovy univerzity. ISBN 80-210-2747-9.
- BŘEZÍKOVÁ, B., 2017. *Sociální konstrukce identity dospělých dětí rodičů závislých na alkoholu* [online]. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. Vedoucí práce Pavel NAVRÁTIL. [vid. 27. 1. 2023] Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/tpdk6/>
- DISMAN, M., 2011. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. 4. nezměněné vyd. Praha: Karolinum, ISBN 978-80-246-1966-8.
- FABIÁN, P., 2021. *Možná to jde i jinak: Teorie a metody v sociální práci*. Pardubice: Univerzita Pardubice. ISBN 978-80-7560-365-5.
- FISCHER, S., ŠKODA, J., 2014. *Sociální patologie*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-5046-0.
- FREEDMAN, J., COMBS., G., 2009. *Narativní psychoterapie*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-549-3.
- HAVRDOVÁ, Z., 1999. *Kompetence v praxi sociální práce*. Praha: Osmium. ISBN 80-902081-8-5.
- HAYES, N., 2011. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7376-909-5.
- HENDL, J., 2008. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 2. akt. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-485-4.
- HNÍZDILOVÁ, B., 2022. *Terénní programy očima jejich klientů*. [online]. Bakalářská práce. Liberec: Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky. Vedoucí práce Pavel KLIMENT. [vid. 4. 2. 2023] Dostupné z: https://dspace.tul.cz/bitstream/handle/15240/166514/Bakalarska_prace.pdf
- CHOMYNOVÁ, P., et al., 2022. *Zpráva o nelegálních drogách v České republice 2022*. [online] [vid. 28. 1. 2023] Dostupné z: https://www.drogy-info.cz/data/obj_files/33774/1171/Zprava_o_nelegalnich_drogach_v_CR_2022_v02_rev22_1207.pdf

- JANDOUREK, J., 2001. *Sociologický slovník*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-535-0.
- KALINA, K., 2015. *Klinická adiktologie*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-4331-8.
- KALINA, K., et al., 2003a. *Drogy a drogové závislosti 1: Mezioborový přístup*. Praha: Úřad vlády České republiky. ISBN 80-86734-05-6.
- KALINA, K., et al., 2003b. *Drogy a drogové závislosti 2: Mezioborový přístup*. Praha: Úřad vlády České republiky. ISBN 80-86734-05-6.
- KAŠICKÁ, M., 2017. *Vlastní domov? Zkušenost mladých lidí opouštějících rodičovský domov* [online]. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra sociologie. Vedoucí práce Barbora VACKOVÁ. [vid. 28. 1. 2023] Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/181cy/>
- KLÍMA, P., et al., 2009. *Kontaktní práce: antologie textů České asociace streetwork*. 2. vyd. Praha: Česká asociace streetwork. ISBN 978-80-254-4001-8.
- LACA, S., 2013. *Výchova – rodina – hodnoty*. Brno: Institut mezioborových studií. ISBN 978-80-87182-32-1.
- LIBERECKÝ KRAJ, 2019. *Plán protidrogové politiky Libereckého kraje na období 2019-2022*. [online] [vid. 28. 1. 2023] Dostupné z: <https://odbor-socialni.kraj-lbc.cz/getFile/id:1041455/lastUpdateDate:2019-08-28%2010%3A44%3A41>
- LIBERECKÝ KRAJ, 2021. *Střednědobý plán rozvoje sociálních služeb Libereckého kraje 2021-2023*. [online] [vid. 28. 1. 2023] Dostupné z: <https://odbor-socialni.kraj-lbc.cz/getFile/case:show/id:1079893/2020-07-20%2016:31:33.000000>
- MACHAČOVÁ, K., 2020. *Terénní program pro uživatele drog očima klientů* [online]. Bakalářská práce. Olomouc: Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie. Vedoucí práce Jakub HAVLÍČEK. [vid. 28. 1. 2023] Dostupné z: https://theses.cz/id/z3ki9z/Bakalarska_prace_Machacova.pdf?zpet=%2Fvyhledavani%2F%3Fsearch%3Dterenn%C3%AD%20program%26start%3D1
- MALLET, S., 2004. *Understanding Home: A Critical Review of the Literature*. The Sociological Review, roč. 52, č. 1, s. 62-89. ISSN 0038-0261.
- MATOUŠEK, O., 1993. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-901424-7-8.
- MATOUŠEK, O., 2003. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-86429-19-9.
- MATOUŠEK, O., 2008. *Metody a řízení sociální práce*. 2. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-502-8.
- MATOUŠEK, O., 2016. *Slovník sociální práce*. 3. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-1154-9.

MATOUŠEK, O., et al., 2010. *Sociální práce v praxi: Specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. 2. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0234-9.

MATOUŠEK, O., et al., 2022. *Strategie a postupy v sociální práci*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-1952-1.

MOST K NADĚJI, 2022. *Operační manuál*. Liberec: Terénní programy Most k naději, z. s.

NAVRÁTIL, P., 1998. *Sociální práce jako sociální konstrukce*. Sociologický časopis [online], roč. 34, č. 1, s. 37-50 [vid. 27. 1. 2023]. ISSN 2336-128X. Dostupné z: <https://systemika.g-i.cz/record/1288/files/Navratil,%20Pavel%20-%20Socialni%20prace%20jako%20konstrukce.pdf>

NEDĚLNÍKOVÁ, D., JANOUŠKOVÁ, K., 2008. *Profesní dovednosti terénních sociálních pracovníků*. Ostrava: Ministerstvo práce a sociálních věcí. ISBN 978-80-7368-504-1.

NEPUSTIL, P., GEREGOVÁ, M., 2020. *Bez podmínek: Metody psychosociální podpory pro lidi užívající drogy*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-9667-7.

NEŠPOR, K., 2000. *Návykové chování a závislost*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-432-X.

PAVLŮ, J., 2021. *Výroční zpráva o realizaci politiky v oblasti závislosti Libereckého kraje za rok 2020*. [online] [vid. 28. 1. 2023] Dostupné z: <https://odbor-socialni.kraj-lbc.cz/getFile/case:show/id:1100381/2021-09-22%2009:33:51.000000>

REICHEL, J., 2009. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-3006-6.

SPOLEČNOST SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ ČR, 2006. *Etický kodex*. [online] [vid. 28. 1. 2023] Dostupné z: <https://www.socialnipracovnici.cz/file-share>

STRAUSS, A., CORBIN, J., 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Brno: Albert; Podané ruce. ISBN 80-85834-60-X.

SZALÓ, C., 2006. *Domov a jiná místa/ne-místa formování kulturních identit*. Sociální studia/Social Studies [online], roč. 3, č. 1, s. 145-160. [vid. 28. 1. 2023]. ISSN 1803-6104.

URBANOVÁ, A., 2017. *Drogy a rodina jako záchranná síť* [online]. Bakalářská práce. Ostrava: Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra sociální práce. Vedoucí práce Monika BJELONČÍKOVÁ. [vid. 28. 1. 2023] Dostupné z: <https://theses.cz/id/s516jd/?zpet=%2Fvyhledavani%2F%3Fsearch%3Ddrogy%20a%20rodina%20jako%20zachranna%20s%3ADt%26start%3D1;isslhret=Drogy%3Ba%3Brodina%3Bjako%3B>

VÁGNEROVÁ, M., 2003. *Úvod do psychologie*. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0015-3

VÁGNEROVÁ, M., 2004. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-802-3.

VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I., SOLLÁROVÁ, E., 2019. *Sociální psychologie: Teorie, metody, aplikace*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-5775-9.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. In: *Sbírka zákonů České republiky* [online]. 2006 [vid. 29. 1. 2023]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225517/zakon_108_2006.pdf/1a87d9ef-d1df-33fc-35fa-b98714ceba87

ZÁVĚRKOVÁ, M., HESOUN, J., FRUMIN, CH. R., 2021. *Preferovaný příběh: Jak být autorem svého života – První český průvodce narativní terapií*. Praha: Pasparta Publishing. ISBN 978-80-88429-07-4.

Přílohy

Ukázka metodiky z manuálu terénního programu

1. Cíle TP

Terénní pracovníci vyhledávají a kontaktují uživatele drog v jejich přirozeném prostředí. Snaží se je motivovat ke změně životního stylu, větší odpovědnosti za vlastní chování a minimalizaci zdravotních a sociálních rizik spojených s užíváním návykových látek.

Konkrétně:

- Navázat a udržet kontakt s rizikovými uživateli návykových látek prostřednictvím vzájemného vztahu a omezit tak počet latentních (skrytých) uživatelů návykových látek v dané lokalitě.
- Informovat klienty o rizicích spojených s užíváním návykových látek, jejich předcházení a možnostech léčby.
- Motivovat klienty ke spolupráci se zařízeními patřícími do návazné sítě adiktologických služeb. Například kontaktními centry. Podporovat spolupráci s dalšími institucemi. Například úřady, zdravotnická zařízení.
- Vést klienty k tomu, aby brali drogy co nejbezpečněji a prostřednictvím služeb vycházejících z principů Harm Reduction snižovat fyzické, psychické a sociální dopady jejich užívání.
- Posilovat motivaci klientů vedoucí směrem k abstinenci. Zároveň však respektovat, pokud není klient schopen či ochoten abstinovat.
- Posilovat sociální kompetence a odpovědnost klienta. Podporovat samostatné jednání a aktivní přístup klienta k řešení aktuálních sociálních a zdravotních potíží.
- Monitorovat drogovou scénu a přizpůsobovat spektrum nabízených služeb trendům a změnám na drogové scéně.
- Chránit veřejné zdraví sběrem použitých injekčních stříkaček, screeningovým testováním infekčních onemocnění a osvětovou činností.

Výčet otázek z rozhovorů

Respondent bude upozorněn, že rozhovor bude nahráván do diktafonu v telefonu, ta nahrávka bude uložena v počítači, který je zaheslovaný a ihned po zpracování bude smazána, takže se nedostane do ruky nikomu jinému. Rozhovor je anonymní, žádné osobní informace (jméno, bydliště...) se nedostanou dál. Pokud respondent nesouhlasí s nahráváním rozhovoru, bude požádán o umožnění zapisování ručních poznámek. Klient bude také

upozorněn, že rozhovor neplní terapeutickou funkci, a tak, pokud se otevřou pro něho citlivá témata, může ho autorka vyslechnout, nebo odkázat na někoho, kdo mu dovede pomoci.

V jaké zemi ses narodil?

Jaký význam pro tebe má tvůj rodný jazyk?

Co pro tebe znamená slovo já? Změnilo se tvoje já od narození?

Co potřebuješ k tomu, aby ses cítil sám sebou/ve své kůži?

Co potřebuješ, aby ses cítil doma?

Jaký význam pro tebe má terénní program?

Jaké místo mají drogy v tvém životě?

Ukázka přepisu rozhovorů

Otázky pokládané autorkou jsou označeny modrou barvou, výpovědi respondentů jsou ponechány v černé barvě.

Respondent č. 2.

Hele tak jo, už to jede. Tak já si k tomu taky dřepnu, ať jsme teda nastejno. Zeptám se tě, v jaký zemi ses narodila?

V Čechách.

Jaký význam pro tebe má tvůj rodný jazyk?

No prostě jako, jsem ráda Češka... nemám ráda přistěhovalce, jsem trošičku xenofobní, ale jenom na určitý tipy, haha, no ale...

A ten jazyk, jako čeština, má pro tebe nějaký význam?

Ne.

Jako vůbec nemáš k němu vztah?

Je to zbytečně složitý.

Jo, tak to je dobrý no, haha. Jaký význam pro tebe má terénní program?

Eee, no...dobrej. Nemusím nikam lítat a holky za mnou přijedou, haha. Mě totiž celý život můj muž přesvědčoval, že to, víš co no, já jsem to chodila kupovat vždycky, všechno jsem dělala já, no a že prostě pak, víš, kvůli sociálce a vyhrožoval, takže proto jsem nechodila na výměnu. A pak když jsem byla s xxx, sem s ním začla chodit, a říkám, to je takovej idiot ten můj muž.

Takže je to pro tebe prostě zjednodušení nebo jak to říct?

No je to hlavně že to, víš co, že si nemusím dávat, nemusím si dávat tupejma.

Jasný.

...a nějakajma špínama, to jsem si nikdy nedávala jako po někom. Za těch 20 let jsem si nedala po někom ani nikdy.

To je dobře no, to seš dobrá, to seš asi jedna z mála, si myslím docela.

No posledně jsem viděla jak si 5 lidí šlo dát prostě jednou, jako jeden nápal, si jí prostě pětkrát vyměnily, chudák ten pátej, ten už ji musel mít tupou jak prdel.

No hlavně to je prostě o hubu strašně.

Oni jsou divný prostě.

Tak někomu to nevysvětlíš, že to je zadarmo a že to je anonymní, prostě některý lidi se bojejí a nebo je to jako pod jejich úroveň.

To je jako když jsem dělala tady v hospodě dole tak to, tak tam jeden nad hospodou bydlel a ten se léčil s céčkem a když jsem tam začla dělat, tak se mě ptal, jestli něco nemám, říkám no nemám nic, a pak mi říká a máš to, máš buchnu, říkám no jako jenom svoji a on říká tak to nevádí tak mi ji dej. Chápeš, on se on se léčí s céčkem, a pak mi řekne, mě vidí, já nevím, z rychlíku, tři dny a řekne si mi o buchnu víš co, to je... a víš co, on má prostě rodinu, to je takový nezodpovědný.

To je dost nezodpovědný no, ale někomu to je prostě jedno vid'. Tak jo, tak se tě ještě zeptám, jaký místo mají drogy v tvém životě?

Veeelký... to není koníček, to je kuň, to je kuuuň, žádněj koníček. Já už nepřestanu smažit... už ne.

Ani nechceš přestat?

Ne. Nemám důvod. Do práce chodim, všechno zvládám, v ničem mě to neomezuje, si myslim, zatím. Syn to taky dává docela dobře.

A on to ví?

Mhmm.

A kolik mu je, jestli se tě můžu zeptat?

Čtrnáct, bude mu patnáct

Tak to je hustý, žes mu to řekla, nebo že to ví.

To tak jako vyplynulo... a já mu nelžu, já mu říkám dycky všechno narovinu, protože už mu lže táta.

Hele ještě se tě zeptám, co potřebuješ, aby ses cejtila sama sebou, nebo jako ve své kůži?

Mít práci, peníze... a ráno musím mít trojboj: kafe, nápal, jointa.

Tak to je výborný.

Jinak nevylejzám.

Chápu. Já bez kafe taky nevylejzám. Hele já už od tebe mám takhle všechno, už nic nepotřebuju. Tak ti moc děkuju.

No nemáš za co!

Respondent č. 7

Tak jo, tak spouštím. Zeptám se tě, v jaký zemi ses narodil?

Tady v Čechách.

A jakej význam pro tebe má tvůj rodný jazyk?

No velkej. Největší. Největší, protože naučím se tu řeč tam kde žiju. Jo, myslím, že bych zvládnul i angličtinu, kdybych tam žil.

Dobře. Co pro tebe znamená slovo já a změnilo se tvoje já nějak od narození?

Nejvíc.

Nejvíc se změnilo?

Ne, nejvíc pro mě znamená já.

Jo takhlenc.

Já jsem na prvním místě samozřejmě. Ať si to každej přizná, nebo nepřizná, každej myslí nejvíc sám na sebe, ale musí to umět pojmenovat, nesmí jako bejt sobec úplněj. První jsem já, samozřejmě, že jo.

A změnilo se tvoje já nějak od narození?

Nevím.

Nevíš? Nevím je taky odpověď, to je dobrý.

No jako ale nevím, nedokážu posoudit.

Jo. Co potřebuješ k tomu, aby ses cejtil sám sebou nebo ve svý kůži?

Hm, perník.

Mhm. A co potřebuješ, aby ses cejtil doma?

Nemám doma...

Nemáš doma? A co bys potřeboval k tomu, aby ses někde cejtil jako doma?

Tyvole to je otázka, haha.

Kdyžtak nemusíš odpovídat, kdybys nechtěl.

No nechci, nechci, to chci, ale nevím jak, nevím co.

Tak se klidně nad tím můžeš zamyslet na chvílku jakoby, nemusíš to říct hned.

Já nebydlím žejo a zdá se, podle toho, jak se chovám, že mi to je jedno, ale jako jedno mi to není, není to třeba úplně jednoduchý jo.

Nenapadá tě nic, co bys potřeboval, aby ses někde cejtil doma?

To já jako dokážu cejtit se doma, jo. Nechodim tam, kde mě nemaj rádi, žejo.

Takže potřebuješ, aby tě tam měli rádi, aby ses tam cejtil doma?

No samozřejmě.

Dobře, mně to takhle stačí. Ještě tady mám dvě otázky. Jakej význam pro tebe má terénní program?

Jakej?

Terénní program, terén, prostě výměna.

Velkej. Velkej, ve vašem případě určitě no, protože pomáháte vlastně někomu, koho ostatní odsuzují, a oni o tom vůbec nevěděj jako, to je jedno, velkej význam jako, velkej.

Mhm. Super.

Já vás jako opravdu uznávám. Nejen, že mi dáváte čistý, ale že to vůbec děláte.

To je hezký slyšet. A poslední otázka, jaký mají místo drogy v tvym životě?

No jsou na... když jsem ani kvůli holce, když se narodila, nepřestal fetovat, říkala mi máma, největší. Musím si to přiznat. Jsem si to přiznal.

To jsi zas ale dobrej, že sis to přiznal, protože to málokdo zvládne.

No, nikdo skoro. Tím pádem ale to je na hovno.

Hele to je všechno.

No jo.